

Buhârî (v. 256) Öncesi Dönemde Cibrîl Hadîsi ve Metin Tahlilleri

Bekir TATLI*

ABSTRACT

In this work, we have studied a famous hadith which called 'Cibril Hadith'. This hadith talks about Cibril's coming to Prophet and his questions to him relating to Islam, iman, ihsan and time of the saat (resurrection). In another work before this we had studied isnads of the Cibril Hadith in part of time before Bukhari (d. 256). Now, we will study only texts (matns) of this hadith and compare texts.

KEYWORDS: Cibril, Gabriel, Islam, iman, ihsan, resurrection.

GİRİŞ

Bundan önceki bir çalışmamızda¹ 'Cibril Hadîsi' hakkında bir kaynak taraması yapmış, ulaşabildiğimiz rivâyetlerin isnâdlarını tahlil etmiştik. Burada ise isnâdlarını tahlil ettiğimiz o rivâyetlerin metinleri sahâbî râvilerine göre incelenecek, bunlar birbirleriyle karşılaştırılacak ve bütün rivâyetler isnâd ve metin olarak genel bir değerlendirmeye tâbi tutulacaktır.

SAHÂBÎ RÂVİLERİNE GÖRE RİVÂYETLERİN TAHLİLİ

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Buhârî öncesi dönem içerisinde Cibrîl Hadîsi sahâbeden Hz. Ömer, İbn Ömer, Ebû Hureyre, Ebû Zerr, İbn Abbas, İbn Mes'ûd, Umeyr b. Katâde, Câbir b. Zeyd ve Âmir/Ebû Âmir/Ebû Mâlik (isminde şek vardır) olmak üzere **9 kişiden** rivâyet edilmektedir. Şimdi bu sahâbîlerden gelen rivâyetlerin aynı sahâbîden gelenlerini incelemeye ve ilk dönemden itibaren kronolojik olarak bunlarda ne gibi değişiklikler meydana geldiğini görmeye çalışacağız.

I. Hz. Ömer ve İbn Ömer'den Birlikte Gelen Rivâyetler:

İlk olarak Hz. Ömer ve İbn Ömer'den (r.a.) gelen rivâyetlere değinmek istiyoruz. İster sadece birinden, isterse ikisinden birden olsun, bu iki sahâbîden gelen rivâyetlerde ön plana çıkan kişi **Yahyâ b. Ya'mer**'dir. Öyle ki Buhârî öncesi dönem içerisinde Hz. Ömer ve İbn Ömer'den bu hadîsi rivâyet eden başka birisini bilmiyoruz. Yahyâ'dan bu hadîsi alanlar içinde ise özellik-

* Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

1 Dini Arařtırmalar, Cilt 6, s. 18, ss. 21-64.

le **Abdullah b. Büreyde** dikkat çekmektedir. Yahyâ ve İbn Büreyde'nin her ikisinin de güvenilir olduğu anlaşılmaktadır. Yahyâ b. Ya'mer vasıtasıyla Hz. Ömer ve İbn Ömer'den gelen bu rivâyetler genellikle birbirinin benzeridir. Bununla birlikte râvî etkilerinin kesinliğini gösteren takdim-tehir, ihtisâr-ziyâde v.b. şeyler de dikkatimizi çekmektedir. Önemli bir nokta da, bu rivâyetlerin hemen tamamında *kadere inanmanın* imânın tarifi içerisinde yer almasıdır. Ebû Hureyre rivâyetlerinde göreceğimiz gibi bu nokta belki de ayırt edici bir mâhiyet taşımaktadır.

Hz. Ömer ve İbn Ömer'den gelen rivâyetlerin bulunduğu kitaplar ve bunların kısa değerlendirmesi şöyledir:

1. Tayâlisî'nin (v. 204) *Müsned*' i:

İbn Ömer-Ömer kanalıyla gelen Cibrîl Hadîsi rivâyetlerinden en erkeni, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (v. 204) *Müsned*'inde yer almaktadır.² Bu rivâyetin metni şöyledir:

عن ابن عمر قال حدثني عمر بن الخطاب أنه كان عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فجاءه رجل عليه ثوبان أبيضان حسن الوجه حسن الشعر فظفر القوم بعضهم إلى بعض ما نعرف هذا وما هذا بصاحب سفر فقال ادنو منك يا رسول الله فقال ادنو ثم قال ادنو منك يا رسول الله فقال ادنو فلم يزل يدنو حتى كانت ركبته عند ركبة رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم قال أسألك قال سل قال أخبرني عن الإسلام قال شهادة أن لا إله إلا الله وأني محمد رسول الله وإقام الصلاة وإيتاء الزكاة وحج البيت وصوم رمضان قال فإذا فعلت ذلك فأنا مسلم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم نعم فقال له الرجل صدقت فجعلنا نتعجب من قوله لرسول الله صلى الله عليه وسلم صدقت كأنه أعلم منه ثم قال يا رسول الله أخبرني عن الإيمان قال الإيمان أن تؤمن بالله وملائكته وكتبه ورسله والبعث بعد الموت والجنة والنار وتؤمن بالقدر خيره وشره قال فإذا فعلت ذلك فأنا مؤمن قال رسول الله صلى الله عليه وسلم نعم قال صدقت فجعلنا نتعجب من قوله لرسول الله صلى الله عليه وسلم صدقت ثم قال أخبرني ما الإحسان قال أن تحشى الله كأنك تراه فإن كنت لا تراه فإنه يراك قال صدقت ثم قال أخبرني عن الساعة قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما المستول عنها بأعلم من السائل من خمس لا يعلمهن إلا الله أن الله عنده علم الساعة ويزل الغيث الآية فقال الرجل صدقت

Metnin Tahlili:

Bu rivâyete göre, Hz. Ömer Hz. Peygamber'in yanında iken bir adam gelmiştir. Gelen adamın üzerinde iki beyaz elbise bulunmaktadır ve o güzel yüz-lü, güzel saçlı birisidir. Topluluk birbirine bakmış ancak orada bulunanlar onu tanımamaktadır. Gelen o kişi Rasûlullah'tan izin alarak onun yanına kadar yaklaşır. Öyle ki dizleri onun dizlerine kadar gelir. Sonra da soru sormak için izin alır. Kendisine izin verilince, *İslâm, iman, ihsân* ve *kyâmetin zamanı* hakkında sorular sorar. Bunlara verilen cevaplar şöyledir:

İslâm: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Peygamber'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şâhitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Beyt'i haccetmek, oruç tutmak. (Burada sıralanan şeyleri yapanlar 'Müslim' olarak nitelenmişlerdir.)

İman: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilişe, cennete-cehenneme ve hayrıyla-şerriyle kadere inanmak. (Bunlara inananlar 'mümin' olarak nitelenmişlerdir.)

2 Tayâlisî, *Müsned*, s. 5 (Beyrût, t.y.).

İhsân: Allah'ı görüyormuşçasına O'ndan korkmandır; sen O'nu görmesen de O seni görüyor.

Kıyâmetin zamanı: Soru sorulan, sorandan daha bilgili değildir, denildikten sonra buna dair bilginin *bilinmeyen beş şeyden* biri olduğu ifade edilmektedir. Lokman sûresinin son âyetlerine işaret edilen bu ifâdelerden sonra, adamın tasdiğiyle anlatım sona ermektedir.

Değerlendirme:

Hammâd b. Zeyd- Matar el-Verrâk- Abdullah b. Büreyde- Yahyâ b. Ya'mer- İbn Ömer- Ömer şeklindeki bir isnâd ile gelen bu rivâyetin isnâdında bir illet gözükmektedir. Metin kısmına gelince; bu rivâyetin metni, ileride gelecek rivâyetlerin metinlerine bir hayli benzemektedir. Burada, *âhiret gününe inanmak* yerine, *ölümünden sonra dirilişe ve cennet ve cehenneme inanmak* sözleri mevcuttur. Bunlar da aynı anlamın farklı şekilde ifadesi sayılabilir. Kıyâmetin zamanıyla ilgili bilginin Lokman suresinin son âyetleriyle alâkalandırılması ve *beş gayb* diye tavsif edilmesi Hz. Peygamber tarafından mı yapılmıştır, yoksa bir râvî tarafından mı? Bu konu pek açık değildir. Rasûlullah tarafından böyle bir açıklama yapılmış olabilir. Çünkü okunan âyetler konu ile ilgilidir. Bununla birlikte bizce, bunun râvîden kaynaklanan bir yorum olması da muhtemeldir. Nitekim birçok rivâyette bu kısım mevcut değildir.

Bu rivâyetle ilgili bir olumsuz durum gözükmektedir.³ Bu rivâyet bize göre **sahih** görünmektedir.

2. İbn Ebî Şeybe'nin (v. 235) Musannef'i:

İbn Ebî Şeybe'nin serdettiği ve İbn Ömer'in, babası Hz. Ömer'den naklettiği rivâyetin⁴ metin kısmı şöyledir:

عن ابن عمر عن عمر قال كنا جلوسا عند النبي صلى الله عليه وسلم فجاءه رجل شديد بياض الثياب شديد سواد الشعر لا يرى عليه أثر السفر ولا يعرفه منا أحد فدنا منه حتى أدنى ركبتيه من ركبتيه ووضع كفيه على فخذيه فقال يا محمد متى الساعة فقال ما المسئول عنها بأعلم من السائل قال ولكن من أمارتها إن تلد الأمة ربها وأن ترى الحفاة العراة أصحاب النساء ينظرون في البياض

Metnin Tahlili:

Bu rivâyetin metin kısmında, *imân*, *İslâm* ve *ihsândan* bahis söz konusu olmayıp, sadece soru sormak üzere gelen kişinin fizikî tavsifinden sonra *kıyâmetin zamanından* ve *iki alâmetinden* söz edilmiştir. Burada bahsedilen iki alâmetten birisi, câriyenin efendisini doğurması, diğeri ise yalın ayaklı, çıplak sürü çobanlarının yüksek binalar yapmasıdır.

3 Diğerlerinin aksine bu rivâyetin sonunda gelen kişinin Cibril olduğunun belirtilmemiş olması dikkat çekicidir. Bununla birlikte diğerleriyle bunca benzerliği olmasına rağmen mezkur rivâyeti bu çalışmaya dahil etmemek doğru olmazdı. Biz de çalışmamıza bu rivâyeti almayı uygun gördük.

4 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 502.

Değerlendirme:

İbn Ebî Şeybe'nin İbn Ömer-Ömer'den naklen serdettiği bu rivâyetin metin kısmında kısa bir malumat verilmiştir. Bu rivâyetin muhtasar olduğunu tahmin etmekteyiz. Burada verilen bilgiler önceki rivâyetle örtüşmektedir. Tek fark *kıyâmetin alâmetleri* cümlesinden olmak üzere iki hususun burada yer almasıdır. Göründüğü kadarıyla bu rivâyet de **sahih** tir.

3. Ahmed b. Hanbel'in (v. 241) *Müsned*'i:

Birinci Rivâyet:

Ahmed b. Hanbel'e ait *Müsned*'de, İbn Ömer'in babası Hz. Ömer'den naklettiği iki rivâyet vardır. Bunlardan ilki⁵ şudur:

قالا لقينا عبد الله بن عمر فذكرنا القدر وما يقولون فيه فقال إذا رجعت إليهم فقولوا إن بن عمر منكم بريء وأنتم منه براء ثلاث مرار ثم قال أخبرني عمر بن الخطاب رضي الله عنه أنه ما عرف هذا وما هذا بصاحب سفر ثم قال يا رسول الله أتيتك قال نعم فجاءه فوضع ركبته عند ركبته وبديه على فخذه فقال ما الإسلام قال شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله وتقيم الصلاة وتؤتي الزكاة وتصوم رمضان وتحج البيت قال فما الإيمان قال أن تؤمن بالله وملائكته والجنة والنار والبعث بعد الموت والقدر كله قال فما الإحسان قال أن تعمل لله كأنك تراه فإن لم تكن تراه فإنه يراك قال فما الساعة قال ما المسئول عنها بأعلم من السائل قال فما أشرطيها قال إذا العرة الحفاة العالة رعاء الشاء تطاولوا في البيان وولدت الإماء وراقت قال ثم قال قال علي الرجل فظنوه فلم يروا شيئا فمكث يومين أو ثلاثة ثم قال يا بن الخطاب أتدري من السائل عن كذا وكذا قال الله ورسوله أعلم قال ذلك جبريل جاءكم يعلمكم دينكم قال وسأله رجل من جهة أو مزينة فقال يا رسول الله فيما تعمل أي شيء قد خلا أو مضى أو شيء يستأنف الآن قال في شيء قد خلا أو مضى فقال رجل أو بعض القوم يا رسول الله فيما تعمل قال أهل الجنة يسرون لعمل أهل الجنة وأهل النار يسرون لعمل أهل النار قال يحيى قال هو كذا يعني كما قرأت علي

Metnin Tahlili:

Rivâyetin baş tarafında İbn Ömer'e, kaderle ilgili ortalıkta dolaşan bazı şeyler şikâyet edilmektedir. Bu şikâyetten sonra İbn Ömer, kendisinin öyle kişilerden, onların da kendisinden berî olduğunu söylemekte ve Cibrîl'in gelişile ilgili olayı babasından naklen anlatmaktadır.

Buna göre, onlar Hz. Peygamber'in huzurunda oturuyorlarken yürüyerek, güzel yüzlü, güzel saçlı, beyaz elbiseli bir adam gelmiştir. Herkes birbirine bakmış ancak onu hiç kimse tanımamıştır. Gelen, bir yolcuya da benzemiyordu. Sonra o kişi Rasûlullah'ın yanına gelmek için izin almış, dizini onun dizlerinin yanına, ellerini de uyluklarına koymuştur. Bunun akabinde, gelen kişinin Hz. Peygamber'e *İslâm, imân, ihsân, kıyâmetin zamanı* ve *alâmetleri* hakkında sorduğu sorulara değinilmiştir. Bunlara verilen cevaplar şöyledir:

İslâm: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve Beyt'i hacetmek.

İman: Allah'a, meleklerine, cennete-cehenneme, öldükten sonra dirilişe, bütünüyle kadere inanmak. (Peygamberlere ve kitaplara iman yok)

İhsân: Allah için amel etmendir. Sen O'nu görmesen de O seni görmektedir.

Kıyâmetin zamanı: Bu konuda soru sorulan, sorandan daha bilgili değildir.

Kıyâmetin Alâmetleri: Çıplak, yalınayak, fakir sürü çobanlarının yüksek binalar yapması; câriyelerin efendilerini doğurması.

Hız. Peygamber'in verdiği cevapların sonunda, soru soran kişinin ortalıktan kaybolduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Hz. Peygamber onun getirilmesini istediğinde, orada bulunanlar hiçbir şey görememişler ve adamı bulamamışlardır. Aradan iki-üç gün geçtikten sonra Hz. Peygamber, Hz. Ömer'e gelenin kim olduğunu bilip bilmediğini sormuş, o da bilmediğini beyan etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber onun Cibrîl olduğunu haber vermiştir. Bu anlatılanlardan sonra ise **Cüheyne** veya **Müzeyne** kabilesinden birisinin Peygamberimize sorusundan bahsedilmektedir. O, Hz. Peygamber'e, önceden takdir edilen şeyleri mi, yoksa şu anda yeni ortaya çıkan amelleri mi yapıyoruz diye sormuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber, amellerin, önceden belirlenen ameller olduğu yönünde cevap vermiş; buna karşılık o adam veya orada bulunan kişiler, öyleyse niçin amelle uğraşıyoruz, diyerek yeni bir soru sormuştur. Hz. Peygamber'in buna cevabı da şu olmuştur: "*Cennet ehline, cennetliklerin amelleri kolaylaştırılır; cehennem ehline de cehennemliklerin amelleri kolaylaştırılır.*" Rivâyetin sonunda Yahyâ'nın bu rivâyetin bu şekilde yani kendisine kıraat edildiği gibi olduğuna dair sözü yer almaktadır.

Değerlendirme:

Bu rivâyetin **isnâdı** ihticâca elverişli gözükmektedir. **Metin** kısmına gelince; Burada, dikkate değer bazı hususlar vardır. Mesela, **imanla** ilgili hususlar sıralanırken iki şey, yani **Peygamberlere** ve **kitaplara iman** söylenmemiştir. Yine bunlardan birisi de, olayın üzerinden iki veya üç gün geçtikten sonra Hz. Peygamber'in, Hz. Ömer'e soru soran kişinin kim olduğunu bilip bilmediğini sorması; onun da Allah ve Rasûlü'nün daha iyi bileceğini söyleyerek karşılık vermesi; bunun üzerine Peygamber (s.a.)'in, gelen kişinin Cibrîl olduğunu haber vermesidir. Birçok rivâyette ise, gelen kişinin ortalıktan kaybolmasıyla, Hz. Peygamber (s.a.)'in onun kim olduğunu açıklaması arasında geçen zaman farkından bahis yoktur. O rivâyetlerden anlaşılan, Hz. Peygamber'in hemen açıklama yaptığıdır.

Rivâyetler arasındaki bu farklı bilgiler, ya râvîlerden birinin, rivâyette olmayan bir şeyi ona ilavesi sonucu ortaya çıkmıştır; ya da, bu durum sadece Hz. Ömer ile ilgilidir. Yani, Hz. Ömer olayın oluşundan sonra oradan ayrılmış, birkaç gün sonra, gelen o adamın Cibrîl olduğunu öğrenmiştir. Doğrusu, Hz. Ömer gibi Peygamber (s.a.) ile neredeyse her an irtibatlı sayılan bir zâtın, böyle enteresan bir olaydan uzun sayılabilecek bir süre sonra haberdar olması akla pek yatkın gözükmemektedir. Bizce, burada râvîlerden birinin hatası yanlış anlamaya sebep olmuştur. Bunun kim olduğunu tespit etmemiz ise oldukça güçtür.

Bu önceki ve sonraki rivâyetlerde pek bulunmayan diğer farklı husus da, rivâyetin sonundaki ilâve bilgidir. Buna göre, **Cüheyne** veya **Müzeyne** kabilesinden bir adam, Hz. Peygamber'e bir soru sormaktadır. Bu soru, yaptığımız amellerin önceden mi belirlendiği, yoksa şu anda ortaya çıkan ameller mi olduğu konusuyla ilgilidir. Rivâyetin sonundaki bu kısımdan öyle anlaşılıyor ki, orada bulunanların zihni kader mevzuuna takılmış; imân esasları arasında sayılan, *'bütünüyle kadere inanman'* cümlesi dinleyenlerden bir kısmının zihnini düşünceye sevk etmiştir. Eğer bu bilgi sahihse, kaderle ilgili tartışmalar daha Hz. Peygamber (s.a.) hayattayken ortaya çıkmış gibi görünmektedir.

İsnâdı sağlam görünen bu rivâyetin -sonraki rivâyetler göz önünde bulundurulduğunda- metin kısmında bulunan eksikliklerin (peygamberlere ve kitaplara iman vs.) râvî hatasından kaynaklanması muhtemeldir. Ziyâde olduğunu düşündüğümüz son kısmın ise ihtiyatla karşılanması gerekir. Bu ziyâde bilgi başka rivâyetlerin hiç birinde mevcut değildir. Genel olarak ise bu rivâyet kabul edilebilir mâhiyettir, en azından **hasen** değerindedir diyebiliriz.

İkinci Rivâyet:

İbn Ömer'in, babası Hz. Ömer vasıtasıyla naklettiği, *Müsned*'de yer alan ikinci rivâyet⁶ ise şöyledir:

بينما نحن ذات يوم عند نبي الله صلى الله عليه وسلم إذ طلع علينا رجل شديد بياض الثياب شديد سواد الشعر لا يرى قال يزيد لا نرى عليه أثر السفر ولا يعرفه منا أحد حتى جلس إلى نبي الله صلى الله عليه وسلم فأسند ركبتيه إلى ركبتيه ووضع كفيه على فخذيه ثم قال يا محمد أخبرني عن الإسلام ما الإسلام قال الإسلام أن تشهد أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله وتقيم الصلاة وتؤتي الزكاة وتصوم رمضان وتنجح البيت أن استطعت إليه سبيلا قال صدقت قال فعجبنا له يسأله ويصدقه قال ثم قال أخبرني عن الإيمان قال الإيمان أن تؤمن بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر والقدر كله خيره وشره قال صدقت قال فأخبرني عن الإحسان ما الإحسان قال يزيد إن تعبد الله كأنك تراه فإن لم تكن تراه فإنه يراك قال فأخبرني عن الساعة قال ما المسئول عنها بأعلم بها من السائل قال فأخبرني عن إيمانها قال أن تلد الأمة ربها وأن ترى الحفاة العراة رعاء الشاء يتطاولون في البئاء قال ثم انطلق قال فليت مليا قال يزيد ثلاثا فقال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم يا عمر أتدري من السائل قال قلت الله ورسوله أعلم قال فإنه جبريل أتاكم يعلمكم دينكم

Metnin Tahlili:

Bu rivâyetin metninde öncelikle, gelen kişinin fizikî görünüşü hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra *İslâm* (5 husus), *iman* (6 husus), *ihsân*, *kiyâmetin zamanı* ve *âlâmetleri* (câriyenin efendisini doğurması; yalınayak-çıplak çobanların yüksek binalar yaptığının görülmesi) ile ilgili açıklamalar yer almıştır. *İslâm* ve *iman* ile ilgili cevaplardan sonra, soruları soran kişi bunları tasdik etmiş, orada bulunanlar da bu duruma şaşırmıştır. Bu açıklamaların sonunda adam oradan ayrılmıştır. Bir süre (3 gün?) sonra ise Hz. Peygamber, Hz. Ömer'e soru soranın Cibril olduğunu haber vermiştir.

6 Ahmed, *Müsned*, I, 51 (no: 367). Ayrıca bir sonraki rivâyeti de Kehmes'ten Abdullah b. Yezid nakletmiştir ve bunun, bir önceki gibi olduğu belirtilmiş; sadece buradaki metinde bulunmayan bazı ziyâdelere değinilmiştir. (Gelen kişinin üzerinde yolculuk emaresi bulunmadığı, olaydan sonra Hz. Ömer'in üç (gün?) beklemesi şeklinde.) Bkz. I, 52 (no: 368).

Değerlendirme:

Bu rivâyetin **metin** kısmında, öncelilere göre dikkat çekici önemli bir fark söz konusu değildir. Bilgiler büyük oranda örtüşmektedir. Sadece önceki Hz. Ömer rivâyetinin aksine bu rivâyette *iman* ile ilgili kısımda peygamberlere ve kitaplara iman yer almaktadır. Ayrıca burada Cüheyne veya Müzeyne kabilesinden bir adamın soru sorması gibi herhangi bir bilgi de yoktur. Anlatım farkları olsa da iki rivâyet arasında belirtilen hususlar dışında çok fark yoktur. Bu bilgiler ışığında Hz. Ömer'den gelen bu tarikin de ihticâca elverişli ve **sahih** olduğunu düşünüyoruz.

II. Sadece Abdullah b. Ömer'den Gelen Rivâyetler:

Cibrîl Hadîsi'nin bazı tarikleri İbn Ömer'in, babasından değil de doğrudan Hz. Peygamber'den naklettiği rivâyetlerdir. Yani bunlarda olayın şâhidi olarak gözüken kişi bizzat İbn Ömer'dir. Bu rivâyetlerin durumu acaba nedir? Bu olaya İbn Ömer'in şahit olup olmadığını bilebilmemiz için öncelikle olayın hangi yıl gerçekleşmiş olduğunu tespit etmemiz gerekecektir. Kanaatimizce Cibrîl Hadîsi'nin haber verdiği olay, Hz. Peygamber'in vefatına yakın yıllarda olmalıdır. Çünkü bu hadis, *İslâm*'in ve *imanın* şartları olarak kabul edilegelelen unsurları bünyesinde barındırmaktadır. Namaz, oruç, hac, zekât gibi ibâdetlerin teşri kılınmasından sonra bu olayın gerçekleşmiş olması yüksek ihtimaldir. Nitekim Buhârî şârihlerinden Aynî (v. 855) de bu olayın Hz. Peygamber'in âhir ömründe olduğu yönünde bir rivâyeti zikrederek bu yönde bir kanaat belirtmiş olmaktadır.⁷ İbn Ömer'in bisetten (milâdî 610) az sonra doğduğunu ifade eden İbn Hacer'in⁸ bu yorumu doğru ise, Peygamberimizin vefatına yakın yıllarda onun yaşının pek de küçük olmayacağı ortaya çıkmaktadır. O yıllarda İbn Ömer tahminen 20 yaşlarında olsa gerektir. Bu da onun olaya şâhit olabileceği anlamına gelmektedir. Bazı rivâyetlerin İbn Ömer'den, bazılarının ise onun babasından nakli suretiyle gelmesi ise büyük bir ihtimalle râvîlerden kaynaklanmaktadır.⁹

İbn Ömer'den gelen rivâyetlerin yer aldığı eserler şöyledir:

1. Ebû Hanîfe'nin (v. 150) Eserleri:

Ebû Hanîfe'nin (80-150) eserleri, Cibrîl Hadîsiyle ilgili bütün rivâyetler göz önünde bulundurulduğunda, şu an elimizdeki en erken rivâyetleri muhteva olma özelliğine sahiptir. Bu eserlerde toplam üç rivâyet mevcut olup bunlardan ikisi İbn Ömer'den (biri ise İbn Mes'ûd'dan) nakledilmektedir. Ancak Al-kame b. Mersed-Yahyâ b. Ya'mer-İbn Ömer tarihiyle gelen bu 2 rivâyetin isnadında inkitâ vardır. Bunların metinleri ise şöyledir:

7 Aynî, *Umdetu'l-kârî*, I, 340 (Matbaa-i Âmire, 1308, I-XI baskısı).

8 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 528 (1416 Riyâd baskısı).

9 Tirmizî mezkur hadis hakkında bir değerlendirme yaparken bu hadisin İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den nakletmek suretiyle de rivâyet edildiğini söylemiş fakat doğrusunun İbn Ömer-Ömer-Peygamber şeklinde olduğunu belirtmiştir. Bkz. Tirmizî, *İman* 4 (no: 2610).

Birinci Rivâyet:

Ebü Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ebsat* adlı kitabında yer alan ve İbn Ömer'den gelen ilk rivâyetin¹⁰ metin kısmı şöyledir:

عن يحيى بن يعمر قال قلت لآبن عمر رضى الله عنهما أخبرني عن الدين ما هو؟ قال عليك بالإيمان فتعلمه، قلت فأخبرني عن الإيمان ما هو؟ قال لاخذ بيدي فانطلق بي إلى شيخ فأقعدني إلى جنبه فقال: إن هذا يسألني عن الإيمان كيف هو؟ فقال والشيخ من شهد بدرا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ابن عمر كنت إلى جنب رسول الله صلى الله عليه وسلم وهذا الشيخ معي إذ دخل علينا رجل حسن اللمة متعمما نحسه من رجال البادية فتخطى رقاب الناس فوقف بين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله ما الإيمان؟ قال شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمدا عبده ورسوله وتؤمن بملأئكته وكتبه ورسوله واليوم الآخر والقدر خيره وشره من الله تعالى. فقال صدقت، فتعجبنا من تصديقه رسول الله صلى الله عليه وسلم مع جهل أهل البادية، فقال يا رسول الله ما شرائع الإسلام؟ فقال إقام الصلاة وإيتاء الزكاة وصوم رمضان وحج البيت لمن استطاع إليه سبيلا والإغتسال من الجنابة، فقال صدقت، فتعجبنا لقوله بتصديقه رسول الله صلى الله عليه وسلم كأنه يعلمه، فقال يا رسول الله وما الإحسان؟ قال أن تعمل لله كأنك تراه فإن لم تكن تراه فإنه يراك، فقال صدقت، فقال يا رسول الله متى الساعة؟ فقال ما المأل عنها بأعلم من السائل. ثم مضى فلما توسط الناس لم نره. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: إن هذا جبريل، أتاكم ليعلّمكم معالم دينكم.

Metnin Tahlili:

(Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ebsat* adlı kitabını rivâyet edenlerden Ebû'l-Mutî şöyle dedi: "Bana fıkhın en fazîletlisini haber ver, dedim." Ebû Hanîfe şöyle karşılık verdi: "Fıkhın en fazîletlisi, kişinin Allah Teâlâ'ya imânı, şerâyîi, sünnetleri, hadleri, ümmetin ittifak ve ihtilafını bilmesidir.")

Ebû'l-Mutî, yine devamla, imânın ne olduğunu kendisine açıklamasını istemiş; Ebû Hanîfe de şunları söylemiştir:

"(Bana *Alkame b. Mersed*) Yahyâ b. Ya'mer'den (rivâyet etti ve şöyle dedi): İbn Ömer'e, bana dinin ne olduğunu haber ver, dedim; o da imâna sarıl ve onu öğren dedi. Ben, imân nedir, bana öğret dedim." Devamla dedi ki: "Elimi tuttu ve beni yaşlı bir zata götürdü. Yanına oturttu ve şöyle söyledi: Bu bana imânın ne olduğunu soruyor. Yaşlı adam, Rasûlullah (s.a.) ile Bedir'e iştirak edenlerdendi. İbn Ömer dedi ki: Ben, Rasûlullah (s.a.)'in yanındaydım ve bu yaşlı adam da benimle beraberdi. Birden yanımıza, güzel saçlı, sarık giymiş, çölde yaşadığını zannettiğimiz bir adam çıka.g.e.ldi. İnsanların arasından geçerek Rasûlullah (s.a.)'in yanında durdu ve: Ey Allah'ın Rasûlü! **İman** nedir, diye sordu. O da şöyle cevapladı: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve peygamberi olduğuna şâhitlik etmen; meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhirêt gününe ve hayır ve şerriyle kaderin Allah Teâlâ'dan olduğuna inanmandır. Bunun üzerine, doğru söyledin, dedi. Bâdiyede yaşayanlar bilgisiz olduğu halde onun Rasûlullah (s.a.)'i tasdik etmesine şaşır-dık. Daha sonra: Ya Rasûlallah! **İslâm'ın şerâyîi** nedir, diye sordu. O şöyle karşılık verdi: Namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak, gücü yeten için Beyti haccetmek ve cünüplükten temizlenmektir. O da, doğru söyledin, dedi. Biz yine, onun bilir gibi Rasûlullah (s.a.)'in sözünü tasdik etmesine

10 Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ebsat*, s. 45-46 (İmam A'zâm'ın Beş Eseri içinde, trc. Mustafa Öz, İstanbul, 1992); Beyâzîzâde, *el-Usûlü'l-münife li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s. 37-39 (thk. ve çeviri: İlyas Çelebi: *İmam Azâm Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*, İstanbul, 1992, MÜİF Yayınları).

hayret ettik. Sonra: Ey Allah'ın elçisi! **İnsan** nedir, diye sordu. O şöyle buyurdu: Sanki O'nu görüyormuşçasına Allah için amel etmektedir; her ne kadar sen O'nu görmesen de O seni görmektedir. Yine, doğru söyledin, dedi. Sonra da: Ey Allah'ın Rasûlü! **Kiyâmet** ne zamandır, dedi. Hz. Peygamber de: Bu konuda kendisine soru sorulan, soru sorandan daha bilgili değildir, dedi. Bundan sonra o kişi, ayağa kalktı. İnsanların ortasına gelince onu bir daha göremedik! Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: İşte bu Cibrîl'di. Size dininizin esaslarını öğretmek üzere geldi."

Değerlendirme:

Bu rivâyetin metninde öncekilerden farklı olarak, Cibrîl'in gelişinden evvelki safhayla ilgili olarak anlatılan Yahyâ'nın İbn Ömer'e sorduğu soru yer almaktadır. Ayrıca İslâm'a dair bilgi verilirken ziyâde olarak "cünüplükten temizlenme" konusundan bahsedilir. Bu farklı bilgilerin dışındaki hususlar önceki rivâyetlerle benzerlik göstermektedir. Alkame b. Mersed ile Yahyâ arasındaki râvînin (muhtemelen Süleyman b. Büreyde'nin) düşmesi sebebiyle münkatı olan Cibrîl Hadîsi'nin bu tariki metin olarak, önemli bir illet taşımamaktadır. Kanaatimizce, isnâdda bulunan inkutâ rivâyetin tek başına delil olarak kullanılmasına izin vermemektedir. Bununla beraber bu rivâyet benzer rivâyetlerce desteklenebilir ve bu şekilde de zayıflıktan kurtularak **hasen li-ğayrihi** mertebesine yükselebilir:

İkinci Rivâyet:

Cibrîl Hadîsi ile ilgili diğer rivâyet Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'inde bulunmaktadır.¹¹ Ebû Nuaym'ın (v. 430) naklettiğine göre Abdullah b. Ömer'den gelen bu rivâyetin metni şöyledir:

عن يحيى بن معمر قال دخلت المسجد فإذا عبد الله بن عمر جالس قلت لصاحبي انطلق بنا إليه فجلستنا معه فقلت له يا أبا عبد الرحمن أنا مقبلت في هذه الأرضين ونلقى قوما يقولون لا قدر فغضب غضبا شديدا فقال أقم فأخبرهم أن عبدا لله بن عمر منهم يرى وإهم مني براء ثلاث مرات ولو أجد أعوانا جاهدتهم عليه ثم أنشأ يحدثنا قال بينا أنا عند النبي صلى الله عليه وسلم في أناس من أصحابه إذ دخل عليه شاب حسن الوجه طيب الريح حسن الثياب حسن الهيئة فقال السلام عليك يا نبي الله قال فرد النبي صلى الله عليه وسلم السلام ورددنا ثم قال أدنو يا رسول الله قال نعم فلدنا حتى ألتصق ركبتيه بركبة النبي صلى الله عليه وسلم ثم قال ما الإيمان قال الإيمان بالله وملائكته وكتبه ورسله والقدر خيره وشره من الله قال صدقت فعجبنا من قوله صدقت مع توقيره إياه كأنه يعلم ثم قال ما شرائع الإسلام قال إقام الصلاة وإيتاء الزكاة وحج البيت وصوم رمضان والاعتساف من الجنابة قال صدقت فعجبنا من قوله صدقت قال ما الإحسان قال أن تعمل لله كأنك تراه فإن لم تكن تراه فإنه يراك قال متى الساعة قال ما المسؤول عنها بأعلم من السائل قال صدقت ثم قام فانطلق فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم علي بالرجل قال فطلبناه وهو بين أظهرنا فكأنما التقمطه الأرض فما وجدناه ولا رأينا شيئا فأخبرنا النبي صلى الله عليه وسلم فقال هذا جبريل أتاكم ليعلمكم معالم دينكم ما جاءني في صورة إلا وأنا أعرف فيها إلا اليوم في هذه الصورة

Metnin Tahlili:

İbn Ömer'den gelen bu rivâyetin metnine baktığımızda, öncekinden farklı olarak şu hususlar dikkat çekmektedir: Öncelikle, Yahyâ b. Ya'mer bir arka-

11 Ebû Nuaym, *Müsnedu Ebî Hanîfe*, s. 151-153 (Riyâd, 1415, thk. Nazar Muhammed el-Fârâyâbî).

daşıyla beraber, mescitte oturmakta olan Abdullah b. Ömer'in yanına gelmiş ve ona, kaderin olmadığını iddia eden bazı insanları şikâyet etmiştir. Bunun üzerine İbn Ömer çok sinirlenmiş, onun öyle söyleyenlere gidip kendisinin onlardan; onların da kendisinden uzak olduğunu bildirmesini istemiş; eğer yanında kendisine yardım edecek kişiler bulunsa, onlara karşı savaşaacağını ifade etmiş, bunun akabinde de Hz. Peygamber (s.a.)'in huzurunda meydana gelen olayı anlatmaya başlamıştır.

Buna göre o, Hz. Peygamber'in ve ashâbının yanında bulunduğu bir esnada, genç, güzel yüzlü, hoş kokulu, iyi giyimli ve güzel görünüşlü birisi gelmiş, selâm vermiş, sonra Hz. Peygamber'in dizine dizini dayamış ve *imân, İslâm'ın kuralları, ihsân ve kıyâmetin zamanı* hakkında sorular sormuş ve şu cevapları almıştır:

İmân: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, hayır ve şerriyle kaderin Allah'tan olduğuna inanmaktır. (Âhiret gününe iman yok)

İslâm'ın şerâii (temel ibâdetleri/ritüelleri?): Namaz kılmak, zekât vermek, Beyt'i haccetmek, Ramazan orucunu tutmak ve cünüplükten temizlenmek. (Şehâdet cümleleri yok)

İhsân: Allah'ı görüyormuş gibi O'nun için amel etmektir; her ne kadar sen O'nu görmesen de O seni görmektedir.

Kıyâmetin zamanı: Kendisine soru sorulan, soru sorandan daha bilgili değildir.

Bu cevaplardan sonra adam kalkıp gitmiştir. Hz. Peygamber, adamın kendisine getirilmesini istemişse de, yanlarında olan o adam yer yarılmış da içine girmiş gibi kaybolmuş, onu bulamamışlardır. Bunun üzerine de Hz. Peygamber: "*Bu, Cibrîl'dir; size dininizin esaslarını öğretmek üzere gelmiştir. Hangi surette gelirse gelsin, onu tanırım; fakat bugünkü geldiği surette öyle olmadı*" demiştir.

Değerlendirme:

Metin yönünden bakıldığında, önceki ile bu rivâyet arasında mânâ ile rivâyetten kaynaklandığını tahmin ettiğimiz bazı benzerlikler ve farklılıklar mevcuttur. *İmanın* tanımı, önceki rivâyettekiyle benzerlik göstermektedir. Sadece, baş taraftaki **şehâdet** cümlesi ve **âhiret gününe imân** bu rivâyette yoktur. Her iki rivâyetteki *ihsân* tanımı 'amel etmendir' ifadesinin, bir çok rivâyette 'ibâdet etmendir' veya "korkmandır" biçiminde geldiğini görüyoruz. Son kısım önceki rivâyetle farklılık göstermektedir. O kişinin, dinlerini öğretmek için gelen Cibrîl olduğuna dair cümle hariç, diğerleri önceki rivâyetlerde yoktur.

Metin bakımından önemli sayılacak derecede bir illet içermeyen bu rivâyetin, isnâdının **munkatı** olması sebebiyle tek başına ihticâc şartlarını taşıdığını söylememiz zordur.

Ebû Hanîfe hadisçi olmadığı için, onun kitaplarında yer alan rivâyetlerin titiz bir şekilde nakledilmemiş olması da normal karşılanabilir. Bu nedenle biz, sıhhat olarak elverişsiz olsa da bu rivâyetlerin Ebû Hanîfe zamanında

bilindiği sonucuna ulaşabiliriz diye düşünüyoruz. Hatta Ebû Hanîfe Cibrîl Hadîsi ile ilgili rivâyetleri muteber addetmiş olmalıdır. Nitekim onun imanla ilgili görüşünün buradaki rivâyetlere uygun olarak şekillendiğini *el-Fıkhu'l-ekber* isimli eserinde net bir biçimde görmekteyiz. Bu eserin daha en başında¹² Ebû Hanîfe şu ifadeleri kullanmaktadır:

أصل التوحيد وما يصح الاعتقاد عليه يجب أن يقول آمنت بالله وملائكته وكتبه ورسله والبعث بعد الموت والقدر خيره وشره من الله تعالى والحساب والميزان والجنة والنار حق كله

Bu ifadelerden, Ebû Hanîfe'nin imanla ilgili görüşlerinin büyük ölçüde Cibrîl Hadîsi'nden etkilendiğini, en azından onun iman görüşünü şekillendiren hadislerden birisinin de Cibrîl Hadîsi olduğunu söylemek mümkündür. Bu da onun bu konudaki rivâyetleri en azından kendi bakış açısından muteber saydığını gösterir. Bize göre de, tek başlarına ihticâc olunamayacak bu rivâyetler birbirini destekler mâhiyettir. Bu nedenle zayıflıkları bir ölçüde hafifletmekte ve **hasen li-ğayrihi** mertebesine yükselmektedir.

2. İbn Ebî Şeybe'nin (v. 235) Eserleri:

İbn Ebî Şeybe'nin (v. 235) eserlerinde İbn Ömer'den gelen rivâyetler iki tarikle gelmektedir:

Birinci Rivâyet:

İbn Ömer'den gelen iki rivâyetten ilkinin isnâdı İbn Fudayl- Atâ b. es-Sâib- Muhârib b. Disâr- İbn Büreyde- İbn Ömer şeklinde¹³ olup metni şöyledir:

عن ابن بريدة وردنا المدينة فأتينا عبد الله بن عمر فقال كنا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فأتاه رجل جيد الثياب طيب الريح حسن الوجه فقال السلام عليك يا رسول الله قال وعليك فقال يا رسول الله أدنو منك قال ادن فقلنا ما رأينا كاليوم قط رجلا أحسن ثوبا ولا أطيب ريحا ولا أحسن وجهها ولا أشد توقيرا لرسول الله صلى الله عليه وسلم ثم قال يا رسول الله أدنو منك قال نعم فلما دنوه قلنا مثل مقالنا ثم قال له الثالثة أدنو منك يا رسول الله قال نعم حتى الرق ركبته بركته رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله ما الإسلام قال رسول الله صلى الله عليه وسلم تقم الصلاة وتؤتي الزكاة وتصوم رمضان وتحج البيت وتتصل من الجنابة قال صدقت قلنا ما رأينا كاليوم قط رجلا والله لكأنه يعلم رسول الله صلى الله عليه وسلم

Metnin Tahlili:

Bu rivâyette, olaya Hz. Peygamber'in huzurunda bizzat şahit olan sahâbî Hz. Ömer'in oğlu Abdullah olarak gözükmektedir. Buna göre Rasûlullah'ın yanına güzel vasıflarla vasfedilen bir adam izin alarak gelmiş ve ona *İslâm*'ın ne olduğunu sormuştur. Aldığı cevapta ise:

12 Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ekber*, s. 70 (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde).

13 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 331-332.

İslâm; namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucu tutmak, haccetmek ve cünüplükten temizlenmek olarak tarif edilmiştir. Oradakilerin, “bugünkü adam gibisini asla görmedikleri ve sanki Rasûlullah’ın onu tanıdığı” ifade edildikten sonra başka bir bilgi verilmemiştir.

Değerlendirme:

İsnâdı ihticâca elverişsiz gözükse de bu rivâyetin metin kısmı fazla yorum yapacak kadar uzun değildir ve sadece *İslâm* hakkında sorulan soruya değinilmiştir. Burada verilen *İslâm* tanımı, önceki rivâyetlerdekiyle aynıdır, sadece şehâdet cümleleri burada yoktur. Şayet bu rivâyet muhtasar değilse, metni eksik nakledilmiş olmalıdır. Nakildeki bu noksanlık ise, şüphelerimizi Atâ b. es-Sâib ve Muhammed b. Fudayl üzerine çekmektedir. Netice itibariyle bu rivâyet bilhassa isnâd olarak tek başına **ih ticâca elverişsizdir**. Metin olarak ise öncekilerle büyük oranda örtüşmektedir. Burada yer alan “bugünkü adam gibisini asla görmedikleri ve sanki Rasûlullah’ın onu tanıdığı” ifadesi ise diğer rivâyetlerde pek yer almamaktadır. Benzer bir ifadeyi sadece İbn Hanbel’deki bir İbn Ömer tarikinde görmekteyiz.¹⁴

İkinci Rivâyet:

İbn Ebî Şeybe’nin kitaplarında yer verdiği diğer İbn Ömer rivâyeti bir öncekine göre biraz daha değişiklidir.¹⁵ Söz konusu rivâyetin metni şöyledir:

عن ابن يعمر قال وردنا بالمدينة لأتينا عبد الله بن عمر فقلنا يا ابا عبد الرحمن إنا نؤمن في الأرض فقلقى قوما يزعمون أن لا قدر فقال من المسلمين ممن يصلي إلى القبلة قال لفضب حتى وددت أني لم أكن سأله ثم قال إذا لقيت أولئك فآخبرهم أن عبد الله بن عمر منهم برئ وأنهم منه براء ثم قال إن شئت حدثتك عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال أجل فقال كنا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فأتاه رجل جيد الثياب طيب الريح حسن الوجه فقال يا رسول الله ما الإسلام قال رسول الله صلى الله عليه وسلم تقيم الصلاة وتؤتي الزكاة وتصوم رمضان وتحج البيت وتغتسل من الجنابة قال صدقت لما الإيمان قال رسول الله صلى الله عليه وسلم تؤمن بالله واليوم الآخر والملائكة والكتب والنبيين وبالقدر كله خيره وشره وحلوه ومره قال صدقت ثم أنصرف فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم علي بالرجل قال قمتنا بأجمعنا فلم نقدر عليه فقال النبي صلى الله عليه وسلم هذا جبريل أتاكم يعلمكم دينكم

Metnin Tahlili:

Bu rivâyetin metin kısmında asıl rivâyete geçmeden önce, kaderin olmadığını iddia eden bazı insanların İbn Ömer’e şikâyet edilmesine dair olaydan bahsedilmekte; sonra da Hz. Peygamber (s.a.)’in huzurunda meydana gelmiş olay İbn Ömer tarafından aktarılmaktadır.

Bu olayda yine, huzura gelen ve tanınmayan bir adamın Hz. Peygamber’e sorduğu sorular vardır. Adamın sorduğu “*İslâm nedir?*” sorusuna Peygamber (a.s.) önceki İbn Ömer rivâyetlerindeki cevabı vermiştir. Bunun akabinde *imânın* ne olduğu sorulmuş, cevap olarak ise şunlar sıralanmıştır:

14 Bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 52 (no: 374).

15 İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, VI, 170-171; a.mlf., *Kitâbu'l-İmân*, (Beyrût, 1403/1983) s. 44, 45.

İman: Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, Kitâb'a, peygamberlere, hayırla-şerriyle, acısıyla-tatlısıyla bir bütün halinde kadere imân etmendir.

Bu rivâyette sorulan sorular bunlarla sınırlıdır ve imânın ne olduğunun açıklanmasından sonra adamın oradan ayrıldığı; daha sonra Hz. Peygamber'in onu getirmelerini istediği ama sahâbenin onu bulamadıkları, en sonunda da Peygamber (a.s.)'ın o gelen kişinin Cibrîl olduğunu, dinlerini öğretmek için onlara geldiğini açıkladığı anlaşılmaktadır.

Değerlendirme:

Bu rivâyetin metin kısmı da ya muhtasardır ya da noksandır. İsnâdın problemli olması ikinci ihtimali güçlendirmektedir. Ancak burada verilen bilgiler öncekilerle uygunluk göstermektedir. Netice olarak, sanırız bu rivâyet diğerleriyle birlikte düşünülünce **hasen** derecesine ulaşabilir.

3. Ahmed b. Hanbel'in (v. 241) Müsned'i:

Ahmed b. Hanbel'in (v. 241) *Müsned*'inde Abdullah b. Ömer'den gelen dört rivâyet vardır:

Birinci Rivâyet:

İbn Ömer'den gelen 4 tarikten ilkinin¹⁶ isnâdı Ali b. Zeyd sebebiyle zafiyet taşımaktadır. Metni ise şöyledir:

قلت لابن عمر ان عدتنا رجلا يزعمون ان الامر بأبيديهم فان شاوروا عملوا وان شاوروا لم يعملوا فقال آخرهم أفن منهم برئ وانهم مني براء ثم قال جاء جبريل صلى الله عليه وسلم إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال يا محمد ما الإسلام فقال تعبد الله لا تشرك به شيئا وتقيم الصلاة وتؤتي الزكاة وتصوم رمضان وتحج البيت قال فإذا فعلت ذلك فانا مسلم قال نعم قال صدقت قال فما الإحسان قال تحشى الله تعالى كأنك تراه فإن لا تراه فإنه يراك قال فإذا فعلت ذلك فانا محسن قال نعم قال صدقت قال فما الإيمان قال تؤمن بالله وملائكته وكتبه ورسله والبعث من بعد الموت والجنة والنار والقدر كله قال فإذا فعلت ذلك فانا مؤمن قال نعم قال صدقت

Metnin Tahlili:

Bu rivâyetin metninde ilk olarak yine, İbn Ömer'e bazı kişilerin şikâyet edilmesi olayından söz edilmektedir. Bunlar; amelleri yapma irâdesinin kendi ellerinde olduğunu, diledikleri takdirde amel işlediklerini, dilemedikleri zaman da işlemediklerini iddia eden kişilerdir. İbn Ömer, öylelerinden uzak olduğunu söyledikten sonra Cibrîl'in gelişinden bahsetmiştir. Bunun akabinde Cibrîl'in sorduğu *İslâm*, *ihsân* ve *iman* ile ilgili soru ve cevaplardan sonra rivâyet bitmekte ve başka bir bilgi verilmemektedir.

Değerlendirme:

Metnin ilk kısmında, gelen kişinin doğrudan **Cibril** olduğunun söylenmiş olması dikkat çekicidir. Sorulan soruların sıralamasında *ihsânın*, *imandan* önce olması bu rivâyetin mana ile nakledildiğinin küçük bir nişânesi olarak

16 Ahmed, *Müsned*, II, 107 (no: 5856).

kabul edilebilir. Mezkûr soruların cevapları ise, öncekilerle benzerdir. *İslâm* ile ilgili 5 husus, *imanla* ilgili de 8 husus sayılmıştır. *İman* kısmındaki sayının fazla olması, önceki rivâyetlerde yer alan “âhîret gününe inanmak” maddesinin burada “öldükten sonra dirilişe” ve “cennete-cehenneme inanmak” şeklinde iki ayrı madde olarak zikredilmesinden olabilir. Bu, Ali b. Zeyd veya Hammâd b. Seleme'den kaynaklanabilir. Mana ile rivâyet edildiği düşünülünce bunun herhangi bir olumsuz tarafı olmasa gerektir.

Bir bütün halinde düşünülünce bu rivâyet, her ne kadar isnâdıyla ilgili bazı problemler ihtiva etse de metin açısından fazla bir müşkülât arz etmemektedir. Bu nedenle metin olarak bunun **sahih** olduğunu düşünüyoruz. *Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût da, bu hadisin sahih, isnâdın ise Ali b. Zeyd'in zayıf olmasından dolayı zayıf olduğunu ifade etmiştir.¹⁷

İkinci Rivâyet:

Müsned'deki ikinci İbn Ömer rivâyeti¹⁸ ise şöyledir:

عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم بحمله قال وكان جبريل عليه السلام يأتي النبي صلى الله عليه وسلم في صورة دحية

Metnin Tahlili:

Metin kısmında, bu rivâyetin öncekinin benzeri olduğunu ifade edilme- siyle yetinilmiştir. Sadece farklı olarak, Cibrîl'in Hz. Peygamber (s.a.)'e **Dihye** sûretinde geldiği hususuna değinilmiştir. Bu açıklamanın kime ait olduğu burada net değildir.

Değerlendirme:

Bu rivâyette isnâdla ilgili dikkat çekici bir problem söz konusu değildir. Metin kısmı ise oldukça kısıdır. Cibrîl'in Hz. Peygamber (s.a.)'e Dihye sûretinde geldiğine dair bilginin kim tarafından söylendiği burada belli değildir. Ancak bu bilginin doğru olma ihtimali oldukça zayıftır. Çünkü gelen kişinin Dihye sûretinde olması halinde sahâbenin onu tanımaması gibi garip bir durum ortaya çıkmış olacaktır. Bu ise ihtimal dışıdır. Nitekim İbn Hacer (v. 852) ve Aynî (v. 855) gibi bazı şârihler Dihye ile ilgili bu bilgiyi **vehim** olarak nitelemişlerdir.¹⁹ Burada söylenenin aksine gelen kişinin, hiç kimse- nin tanımadığı birisi olduğuna dair rivâyetler oldukça çoktur.²⁰

Netice olarak isnâdı problemsiz gözüken bu rivâyetin metninin problemlî nakdedildiğini ve Dihye ile ilgili verilen bu bilginin kabulünün zor olduğunu

17 *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, X, 102.

18 Ahmed, *Müsned*, II, 107 (no: 5857).

19 Bu iki Buhârî şârihi, gelen kişinin bir adam sûretinde olduğunu söylemekte ve onun Dihye sûretinde olduğunu ifade eden bir rivâyetteki bu sözü **vehim** olarak nitelemektedirler. (Bkz. *Fethu'l-bârî*, I, 93, Mısır, 1301, I-XIII, Matbaa-i Amire baskısı; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, I, 338.)

20 Misal için bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 502; İshak b. Râhûye, *Müsned*, I, 209-210; Ahmed, *Müsned*, I, 51.

düşünüyoruz. Burada verilen bilgi belki Cibrîl'in Hz. Peygamber'e bazen Dihye suretinde geldiğine dair genel bir bilgi olup Cibrîl Hadîsi ile sonradan karışmış olabilir.

Üçüncü Rivâyet:

Üçüncü İbn Ömer rivâyeti²¹ şu şekildedir:

عن ابن عمر قال قلت لأبي عمر رضي الله عنه ثم اتنا نسافر في الآفاق فنلقى فرما يقولون لا قدر لقتال بن عمر إذا لقيهم فأخبرهم أن عبد الله بن عمر منهم بريء وأنهم منه براء دلالات ثم انشا يحدث بينما نحن ثم رسول الله صلى الله عليه وسلم لرجل فذكر من هبته لقتال رسول الله صلى الله عليه وسلم أدته فننا لقتال أدته فننا لقتال أدته فننا حتى كاد يكتبه تحسان ركبته لقتال يا رسول الله أخبرني ما الإيمان أو عن الإيمان قال تؤمن بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر وتؤمن بالقدر قال قال حمزة وشرة قال فما الإسلام قال أقام الصلاة وابتداء الزكاة وحج البيت وصيام شهر رمضان وغسل من الجنابة كل ذلك قال صدقت صدقت قال القوم ما رأينا رجل أشد توقيرا لرسول الله صلى الله عليه وسلم من هذا كأنه يعلم رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم قال يا رسول الله أخبرني عن الإحسان قال أن تعبد الله أو تعبدك كأنك تراه فإن لا تراه فإنه يراك كل ذلك نقول ما رأينا رجلا أشد توقيرا لرسول الله من هذا فيقول صدقت صدقت قال أخبرني عن الساعة قال ما المسئول عنها بأعلم بها من السائل قال فقال صدقت قال ذلك مرارا ما رأينا رجلا أشد توقيرا لرسول الله صلى الله عليه وسلم من هذا ثم ولى قال سفیان فبلغني أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال التمسوه فلم يجدوه قال هذا جبريل جاءكم يعلمكم دينكم ما أتاني في صورة إلا هذه الصورة

Metnin Tahlili:

Buradaki rivâyette yine öncelikle Yahyâ'nın İbn Ömer'e kader yoktur diyen bir takım insanların şikâyeti ile başlanmıştır. İbn Ömer bu tür insanlardan uzak olduğunu üç defa söyledikten sonra Rasûlullah'ın huzurunda buldukları sırada meydana gelen olayı anlatmaya başlamıştır. Bu cümleden olarak gelen kişinin fizikî vasıflarını beyan etmiş, onun Hz. Peygamber'in yanına yaklaşmasından, neredeyse ikisinin dizlerinin birbirine değdiğinden söz etmiştir. Bundan sonra o kişinin Peygamber'e sorduğu *iman*, *İslâm*, *ihsân* ve *kıyâmetin zamanı* hakkında bilgi verilmiştir. Bu cevapların her birinden sonra, soru soran kişi verilen cevabı tasdik etmiştir. Orada bulunanlar da Hz. Peygamber'e onun kadar saygılı davranan birisini görmediklerini belirtmişler, sanki onun Peygamberi tanıdığını söylemişlerdir. Bundan sonra o kişi gitmiştir.

Süfyan'ın ifade ettiğine göre, kendisine ulaşan rivâyette, "Rasûlullah'ın onun bulunmasını istediği fakat onu bulamadıkları" ziyadesi vardır. Nihayet Peygamber (s.a.) onun, dinlerini öğretmek için gelen Cibrîl olduğunu açıklamıştır. En son kısımda ise, "onun kendisine ancak bu surette geldiğine" dair bir bilgi vardır.

Değerlendirme:

Bu rivâyet metin olarak daha öncekilerle büyük ölçüde uygunluk arz etmektedir. *İslâm*'ın açıklaması sadedinde gelen "cünüplükten temizlenmek" ifadesi bazı rivâyetlerde mevcut olmakla birlikte bazılarında da yoktur. "Hz. Peygamber'e onun kadar saygılı davranan birisini görmediklerine" dair bilgiye daha önce hiç rastlamamıştık. Dikkat çekici bir nokta da en son kısımda yer alan, "onun kendisine ancak bu surette geldiğine" dair bir bilgidir. Bu

bilgiye de bu şekilde daha önce rastlanmamıştır. Bu ifadenin, “*Ne surette gelirse gelsin onu tanırım; ancak bugün öyle olmadı*” şeklinde az da olsa bazı rivâyetlerde²² geçen ifade ile karıştırılmış olabileceğini düşünüyoruz. İşaret ettiğimiz bu hususlar, rivâyetle ilgili olarak bazı râvîlerin etkilerini gündeme getirmektedir. İsnâdı ile ilgili bir zafiyet bulunmayan bu rivâyetin metninde yer alan -dikkat çekilenler dışındaki- hususlar ise kabul edilebilir mahiyette- dir.

Dördüncü Rivâyet:

Müsned'de bulunan dördüncü İbn Ömer rivâyeti²³ ise şöyledir:

عن ابن عمر قال ثم سألت بن عمر أو سأله رجل اتا نسير في هذه الأرض فنلقى قوما يقولون لا قدر لقال بن عمر إذا لقيت أولئك فأخبرهم ان عبد الله بن عمر منهم بريء وهم منه براء قالوا ثلاث مرات ثم انشا يحدثنا قال بينا نحن ثم رسول الله صلى الله عليه وسلم فجاء رجل لقال يا رسول الله أدنو فقال أدنه فدنا فتوة ثم قال يا رسول الله أدنو فقال أدنه فدنا فتوة ثم قال يا رسول الله أدنو فقال أدنه فدنا فتوة حتى كادت ان تمس ركبته ركب رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله ما الإيمان فذكر معناه

Metnin Tahlili:

Buradaki rivâyette de kısaca İbn Ömer'e kader yoktur diyen kimseler şikâyet edilmektedir. Bunun üzerine İbn Ömer o kişilerden uzak olduğunu üç kere beyan ederek, ilgili olayı anlatmaya başlamaktadır. Buna göre kendisi Hz. Peygamber'in huzurundayken bir adam gelmiş ve Rasûlullah'ın yanına yaklaşmak için izin almış, nihayet dizlerine kadar yaklaşmış, sonra da ona *iman* hakkında soru sormuştur. Rivâyet burada sona ermekte ve öncekiyle (muhtemelen 367 ve 368 nolu rivâyetler ile) aynı manadaki rivâyetin zikredildiği söylenmektedir.

Değerlendirme:

Muhtasar olarak zikredilen bu rivâyette değinilen hususlar diğerlerinden farklı değildir. Manayla rivâyetten kaynaklanan anlatım farkları önemli değildir. Bu rivâyet de **sahih** gözükmektedir.

III. Ebû Hureyre/Ebû Hureyre-Ebû Zerr'den Gelen Rivâyetler:

Ebû Hureyre ve Ebû Zerr'den gelen rivâyetler çoğunlukla bunlardan sadece Ebû Hureyre'den, bazen de ikisinden birlikte gelmektedir.

Ebû Hureyre-Ebû Zerr rivâyetlerinde en fazla dikkat çeken kişi, onlardan bu hadîsleri nakleden **Ebû Zur'a b. Amr b. Cerir** isimli tâbiîn âlimidir. İbn Ömer-Ömer tarikinden gelen rivâyetler nasıl tek Yahyâ b. Ya'mer vasıtasıyla geliyorsa, bunun gibi Ebû Hureyre'den gelen rivâyetler de tek Ebû Zur'a vasıtasıyla gelmektedir. Şimdi bunları kısaca özetlemek istiyoruz:

22 Mesela bkz. Ebû Nuaym, *Müsnedu Ebî Hanîfe*, s. 151-153 (İbn Ömer rivâyeti); Ahmed, *Müsned*, IV, 129, no: 17167 (Âmir/Ebû Âmir/Ebû Mâlik rivâyeti).

23 Ahmed, *Müsned*, I, 53 (no: 375).

1. İbn Ebî Şeybe'nin (v. 235) Eserleri:

Ebû Hureyre rivâyetlerinin yer aldığı ilk eser, İbn Ebî Şeybe'nin (v. 235) *el-Musannef*'idir. Bu eserde Ebû Hureyre'den gelen **iki tarikin** yer aldığını görüyoruz ki isnâd olarak bunların her ikisi de muttasıldır.

* a) Ebû Hureyre'den Gelen Birinci Rivâyet:

Ebû Hureyre'den gelen rivâyetlerden ilkinin²⁴ metni şu şekildedir:

قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يوما بارزا للناس فاتاه رجل فقال يا رسول الله ما الإيمان فقال الإيمان أن تؤمن بالله وملائكته وكتبه وقلبه ورسوله وتؤمن بالبعث الآخر قال يا رسول الله ما الإسلام قال أن تعبد الله ولا تشرك به شيئا وتقيم الصلاة المكتوبة وتؤتي الزكاة المفروضة وتصوم رمضان قال يا رسول الله ما الإحسان قال أن تعبد الله كأنك تراه لأنك إن لا تراه فإنه يراك

Metnin Tahlili:

İbn Ebî Şeybe tarafından kaydedilen bu rivâyetin metnine göre, Hz. Peygamber'in yanına gelen adam *imân*, *İslâm* ve *ihsân* hakkında sorular sormuştur. Verilen cevaplar şöyledir:

İmân: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, O'na kavuşmaya, peygamberlere, son dirilişe inanmak. (Kadere iman yok)

İslâm: Allah'a ibâdet etmek, O'na hiç bir şeyi ortak koşmamak, farz olan namazı kılmak, farz olan zekâtı vermek, Ramazan orucunu tutmaktır. (Hac yok)

İhsân: Allah'a, O'nu görüyormuşçasına ibâdet etmektir; her ne kadar sen O'nu görmesen de O, seni görmektedir.

Bu rivâyet bu şekilde sona ermekte ve başka bilgi içermemektedir.

Değerlendirme:

İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Hureyre'den naklen verdiği Cibrîl Hadîsi'nin bu tarikinin metninde Hz. Ömer ve İbn Ömer'den gelen tariklere göre en dikkat çekici nokta, *imanın* târifi sadedinde **kadere imanın**, *İslâm*'ın açıklamasında da **haccın** zikredilmemiş olmasıdır. Burada **râvî etkisi** söz konusu olabilir. Yani isnâddaki râvîlerden birisi metni bilerek ya da bilmeyerek eksik nakletmiş olabilir. Bu, bize göre hata sonucu meydana gelmiş olmalıdır. Çünkü, incelediğimiz râvîlerden hiç birinde dikkat çekici ölçüde bir zaafa rastlamadık. Diğer bir ihtimal ise, bu metnin **tam** yani eksiksiz olması, öncekilerin ise ziyâde ile nakledilmiş olmasıdır. Ancak bu ihtimali destekleyecek ölçüde delile sahip değiliz. Tam tersine diğerleri ile karşılaştırıldığında buradaki metnin eksik kaydedilmiş olduğunu destekleyen deliller daha çoktur. Netice olarak buradaki rivâyetin, kader ve hacc konularını ihtiva etmemesi nedeniyle, bunları ihtiva eden tariklere göre **şâz olduğu** kanaatindeyiz.

24 İbn Ebî Şeybe, *Kitâbu'l-musannef fil-ehâdis ve'l-âsâr*, VI, 157 (I-VII, Riyad, 1409).

b) Ebû Hureyre'den Gelen İkinci Rivâyet:

el-Musannef'in başka bir yerinde²⁵ yine Ebû Hureyre'den öncekine benzer isnadla gelen diğer bir rivâyetin metni şöyledir:

أن رجلا قال يا رسول الله مني الساعة قال ما المسئول عنها بأعلم من السائل ولكن سأحدثك عن أشراطها إذا ولدت الأمة ربتها فذاك من أشراطها وإذا كانت الخفاة العراة رءوس الناس فذاك من أشراطها وإذا تطاول رعاء الغنم في البیان فذاك من أشراطها في خمس لا يعلمهن إلا الله إن الله عنده علم الساعة ويترل الغيث ويعلم ما في الأرحام وما تدري نفس ماذا تكسب غدا وما تدري نفس بأي أرض تموت إن الله عليم خبير

Metnin Tahlili:

Bu rivâyetin metin kısmında, *imân*, *İslâm* ve *ihsân* hakkında sorular yoktur; doğrudan *kıyâmetle* ilgili soruya geçilmiştir. Bununla ilgili olarak, soru sorularının, sorandan daha bilgili olmadığı vurgulandıktan sonra, onun *alâmetleri* sıralanmıştır. Verilen bilgiye göre *kıyâmetin alâmeti* olarak sıralanan üç şey vardır:

1. Cârîyenin efendisini doğurması
2. Yalın ayaklı-çıplak kimselerin insanların başına geçmesi
3. Deve çobanlarının yüksek binalar yapması.

Metin kısmında değinilen diğer bir şey de; bu sayılan alâmetlerin, **bilinmeyen beş şey** (muğayyebât-ı hamse) kapsamında olduğunun söylenmiş olmasıdır. Bu son hususun kim tarafından söylendiği açık değildir.

Değerlendirme:

İbn Ebî Şeybe'nin kitabına aldığı bu rivâyetin metin kısmında sanırız bir **ihtisar/taktî'** vardır. *İman*, *İslâm* ve *ihsân* gibi hususlardan hiç bahsedilmemiştir. Belki de râvîlerden biri, konusu kıyâmet alâmetleri olan bir mecliste bu rivâyetin sadece ilgili kısmını vermekle yetinmiş olabilir. Ancak bu ihtimalin doğruluğu halinde kanaatimizce bu râvî bilmeden de olsa bazı hatalara sebep olmuştur. Meselâ, önceki rivâyetlere aykırı olarak burada, *kıyâmet alâmetlerini* saymayı Hz. Peygamber'in teklif etmesi buna bir örnek olabilir. Halbuki bundan önceki rivâyetlerde, alâmetlerin neler olduğunu söylemesi Hz. Peygamber'den istenmişti. Bu rivâyetle ilgili akla gelen bir ihtimal daha vardır. Bir önceki rivâyette *iman*, *İslâm* ve *ihsân* konularına değinilmiş, *kıyâmet* konusuna hiç girilmemişti. Burada ise tam tersi bir durum söz konusudur. Acaba bu iki rivâyet, aslında tek rivâyet iken sonradan mı iki ayrı rivâyet haline dönüşmüştür. İsnâdların da benzer olması nedeniyle doğrusu bu ihtimal bize daha doğru gibi gelmektedir.

Kıyâmetin alâmetleri cümlesinden olmak üzere sıralanan üç husus, önceki rivâyetlerde iki madde halinde yer almıştı. Bu farklılık, buradaki son iki maddenin öncekilerde tek maddede sıralanmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum râvîlerden birinin etkisiyle oluşmuş olmalıdır. Ayrıca metnin sonunda yer alan **beş gayb** ile ilgili malumatın kim tarafından söylendiği açık değildir.

Bu konu Hz. Peygamber tarafından söylenmiş olabileceği gibi, râvîlerden biri tarafından da konuyla alakalı görülerek ilave edilmiş olabilir. Bu ikinci duruma göre bu nakil daha sonradan hadîsin metnine dâhil olmuş olmaktadır ki o zaman bir **idrac** söz konusu demektir. Buna sebep olan râvînin kim olduğu konusunda bir tahminde bulunmak ise oldukça zordur ve bunun için elimizde yeterli delil yoktur.

Sonuç olarak, bu tarihin başka tarihlerle ortak kısımlarının **sahih** olduğunu söyleyebiliriz.

2. İshâk b. Râhûye'nin (v. 238) Müsned'i:

Ebû Hureyre'den gelen rivâyetlerin yer aldığı en erken ikinci kaynak, İshâk b. Râhûye'nin (v. 238) *Müsned* isimli kitabıdır. Bu kitapta toplam **üç rivâyet** mevcuttur. Bunlardan birisi Ebû Hureyre ve Ebû Zerr'den birlikte, diğer ikisi ise sadece Ebû Hureyre'den gelmektedir. İsnâd olarak üçünde de dikkat çekici bir sihat problemi yoktur.

a) Ebû Hureyre ve Ebû Zer'den Birlikte Gelen Rivâyet:

Cerîr-Ebû Ferve-Ebû Zur'a-Ebû Hureyre ve Ebû Zerr şeklinde bir isnâdla **Ebû Hureyre ve Ebû Zer'den birlikte gelen rivâyetin**²⁶ metni şu şekildedir:

قالا كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يجلس بين ظهري أصحابه فيجيء الغريب فلا يعرفه ولا يدري أين هو حتى يسأل قلنا يا رسول الله لو جعلنا لك مجلسا فتجلس فيه حتى يعرفك الغريب فبيننا له دكانا من طين فكننا نجلس بجانبه فكننا جلوسا ورسول الله صلى الله عليه وسلم يجيء في مجلسه إذ أقبل رجل أحسن الناس وجها وأطيب الناس ريحا وأنقى الناس ثوبا كأن ثوبه لم يصبها دنس حتى سلم من عند طرف السماط فقال السلام عليكم يا محمد قال فرد عليه السلام ثم قال ادنوا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا محمد ما الإسلام قال تعبد الله ولا تشرك به شيئا وتقيم الصلاة وتؤتي الزكاة وتصوم رمضان وتحج البيت قال إذا فعلت ذلك فقد أسلمت قال نعم فقال صدقت قال فأنكرنا منه قوله صدقت فقال يا محمد أخبرني عن الإيمان بالله والملائكة والكتب والنبين والقدر كله فقال يا محمد أخبرني عن الإحسان فقال أن تعبد الله كأنك تراه فإن لم تكن تراه فإنه يراك قال صدقت قال يا محمد فأخبرني عن الساعة قال ننكس ولم يجبه ثم عاد فلم يجبه ثم رفع رأسه فحلف به بالله أو قال والذي بعث محمدا بالهدى ودين الحق ما السؤل عنها بأعلم من السائل ولكن لها علامات تعرف بما إذا رأيت رعاء اليهم يظنولون في البيان وإذا رأيت الحفاة والعراة ملوك الأرض وإذا ولدت المرأة وما في حس من الغيب لا يعلمن إلا الله ثم قرأ إن الله عنده علم الساعة وينزل الغيث ويعلم ما في الأرحام ثم تلا إلى عليم خبير ثم سطع غبار من السماء فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم والذي بعث محمدا بالهدى ودين الحق ما أنا بأعلم به من رجل منكم وإنه لخير ليل جاءكم ليعلمكم في صورة دحية الكلبي

Metnin Tahlili:

Bu rivâyetin metninde, öncekilerden farklı olarak **bir ön bilgi** mevcuttur. Bu ön bilgide, Hz. Peygamber'e, kendisini dışarıdan ziyarete gelen yabancıların sorularına cevap vermesi ve onların da onu tanımalarını temin etmek için yapılan bir mekândan söz edilmektedir. İşte Cibrîl'in gelişi de bundan sonra olmuştur. Verilen bu ön bilgi daha önceki rivâyetlerde geçmemiştir.

Onun *İslâm*'ın ne olduğuna dair sorduğu sorunun cevabı yukarıdaki rivâyetlerle aynıdır. "İmandan haber ver" ifadesinden sonra bir eksiklik var gibidir. Bu kısımdaki sözler: "Allah'a, meleklerine, Kitâb'a, peygamberlere ve

26 İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 209-210 (I-III, Medîne, 1412/1991).

bütünüyle kadere" şeklindedir. Sanırız burada "inanmandır/inanmaktır" şeklinde bir fiil olmalıdır. Bundan sonra, *ihsân* sorulmuş, yukarıdaki gibi cevap verilmiştir.

Bu rivâyette bir soru daha mevcuttur. Bu da *kıyâmetin ne zaman kopacağına* dairdir. Buradaki ifadelere göre, Hz. Peygamber (s.a.) bu soru karşısında bir müddet sessiz kalmış, daha sonra Allah'a yemin ederek şöyle buyurmuştur:

"Bu konuda kendisine soru sorulan, soru sorandan daha bilgili değildir; fakat onun senin bilebileceğin bazı işaretleri vardır: Koyun çobanlarının yüksek binalar yaptığını görmen; yalın ayaklı ve çıplak insanların yeryüzünün idarecileri olduğunu görmen; kadının, efendisini doğurması. Allah'tan başkasının bilemeyeceği beş gayb vardır." Bundan sonra şu âyeti okudu:

"Şüphesiz ki kıyâmetin bilgisi Allah'ın katındadır; yağmuru O indirir; rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse, nerede öleceğini bilemez. Kuşkusuz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır."²⁷

"Sonra semadan bir toz yayıldı. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki: Muhammedi hidâyet ile ve hak din ile gönderene and olsun ki, ben onu sizden birinin bildiğinden daha fazla biliyor değilim; fakat o Cibrîl'di. Size (dininizi?) öğretmek için geldi; Dihye el-Kelbî sûretinde."

Değerlendirme:

Bu rivâyetin **isnâdında** dikkat çekecek şekilde önemli bir problem gözükmemektedir. **Metin** kısmında ise öncekilerde bulunmayan bir çok fazla bilgi mevcuttur. Hz. Peygamber'e, kendisini dışarıdan ziyarete gelen yabancıların sorularına cevap vermesi ve onların da onu tanımalarını temin etmek için yapılan bir **mekândan** (dükkân) söz eden bilgi bunlardan biridir.

Yine, *iman* tarif edilirken **âhiret gününe inanmak** yer almamaktadır. Bu kısımda en dikkat çekici nokta ise, **kadere iman** konusunun yer almasıdır. Bu bilgi İbn Ömer ve Hz. Ömer'den gelen rivâyetlerle benzerlik ifade ederken; tek başına Ebû Hureyre'den gelen birçok rivâyetten farklılık arz etmektedir. Bu da kaderle ilgili olarak önemli bir noktadır.

Kıyâmetle ilgili soru sorulunca Hz. Peygamber'in bir müddet susup sonra cevap verdiği dair cümleler de bu nevidendir. *Kıyâmetin alâmetleri* olarak sıralanan üç madde, birçok tarikte iki maddé halinde yer almıştır. Rivâyetin en sonunda ise, **semadan bir toz** yayıldığından bahsediliyor ki bu bilgiyi de daha önceki rivayetlerde görmemiştik. Gelen kişinin **Dihye el-Kelbî** suretinde olduğundan bahsedilmesi de şüpheyle karşılanması gereken bir durumdur. Çünkü, Dihye'yi sahâbîlerin tanımaması düşünülemez. Bu nedenle, rivâyetteki bu kısımda râvî etkisi sonucu bir hata oluşmuş olması yüksek bir ihtimaldir.

Bizim kanaatimize göre bu farklı bilgiler, ömrünün sonlarında **hâfızasının zayıfladığından** ve **karıştırdığından** söz edilen **Cerir b. Abdil-**

hamid'den kaynaklanıyor olabilir. İsnâd açısından fazla problemlili gözükmeyen bu rivâyetin metin kısmındaki farklı bilgilerin tevakkufla karşılanması, ihtiyat açısından daha uygundur. Diğer rivâyetlerle örtüşen bilgilerin ise sahih olduğu ifade edilebilir.

b) Ebû Hureyre'den Gelen Birinci Rivâyet:

İshâk b. Râhûye'nin serdettiği birinci Ebû Hureyre rivâyeti Cerîr-Ebû Hayyân-Ebû Zur'a-Ebû Hureyre isnâdıyla gelmektedir.²⁸ Ebû Zer olmadan sadece Ebû Hureyre'nin rivâyet ettiği bu hadisin metni şöyledir:

قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يوما بارزا للناس إذ أتاه رجل عشي فقال يا محمد ما الإيمان قال أن تؤمن بالله وملائكته ورسوله ولقائه وتؤمن بالبعث الآخر قال يا رسول الله فما الإسلام قال لا تشرك به شيئا وتقيم الصلاة المكتوبة وتؤتي الزكاة المفروضة وتصوم رمضان قال يا محمد فما الإحسان قال أن تعبد الله كأنك تراه فإن لم تراه فإنه يراك قال يا محمد لمعنى الساعة فقال ما المسؤل عنها بأعلم من السائل وسأحدثك عن أشرطها إذا ولدت المرأة ربيها ورأيت الحفاة رزوس الناس في خمس لا يعلمهن إلا الله إن الله عنده علم الساعة وينزل الغيث الآية ثم انصرف الرجل قال رسول الله صلى الله عليه وسلم رده التمسوه فلم يجدوه فقال ذاك جبريل جاء ليعلم الناس دينهم

Metnin Tahlili:

Bu rivâyetin metnine göre, Hz. Peygamber'in huzuruna yürüyerek geldiği söylenen bir adam, önce *imân* hakkında bilgi istemiştir. Verilen bilgilerde şunlar sıralanmıştır: “Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, O'na kavuşacağına ve son dirilişe inanmandır.” (Kadere ve kitaplara iman yok).

Bundan sonra “İslâm nedir?” diye sorulmuş; “Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmaman, farz olan namazı kılman, farz olan zekâtı vermen ve Ramazan orucunu tutmandır” şeklinde cevap verilmiştir. (Hac yok.)

Bunun akabinde *ihsân* ve *kıyâmetin zamanı* hakkında sorulan sorulara verilen cevaplarda, yukarıdakilerden bir fark yoktur. Kıyâmetin alâmetleri olarak verilen şeyler de önceki rivâyetteki benzemektedir. Burada, cârîye'nin efendisini doğurması ve yalın ayak insanların lider olması şeklinde iki adet alâmet yer almıştır. Bu sayılan unsurlar da Lokman sûresinin son âyetleriyle ilişkilendirilmiştir.

Bütün bunlardan sonra adam ayrılıp gitmiş, Hz. Peygamber, onun getirilmesini istediğinde onu bulamamışlar; en sonunda da o kişinin Cibrîl olduğu, bizzat Hz. Peygamber tarafından haber verilmiştir.

Değerlendirme:

Bu rivâyetin isnâdıyla ilgili fazla problem yoktur. **Metin** kısmına gelince; **kadere** ve **kitaplara imanın** ve **haccın** yer almaması gibi hususların, râvilerden birinden kaynaklanması muhtemeldir. Buradaki râviler arasında bu konuyla ilgili şüphe uyandıracak kişi Cerîr b. Abdilhamid gibi gözükmektedir.

28 İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 211.

Netice olarak biz, bu rivâyetin isnâdıyla ilgili fazla problem gözükmesine de, metin açısından eksik nakledilmiş olabileceğini ve bu eksik bilgilerden dolayı bu tarihin **şâz** olduğunu düşünüyüz.

c) Ebû Hureyre'den Gelen İkinci Rivâyet:

İshâk b. Râhûye'ye ait *Müsned*'de yer alan Ebû Hureyre'nin ikinci rivâyeti- nin isnâdı şöyledir: Cerîr-Umâre b. el-Ka'kâ-Ebû Zur'a-Ebû Hureyre.²⁹ Rivâyet- nin metni ise şu şekildedir:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يوما لأصحابه سلوني فها بوه أن يسألوه فجاء رجل حتى وضع يديه على ركبتيه فقال يا محمد أخبرني عن الإيمان
لذكر منله وزاد ويؤمن بالبعث والقيامة كله ويقول في كل مسألة صدقت وقال إذا رأيت الحفاة العراة الصم البكم ملوك الأرض ورأيت رعاء البهم
يظاؤون في البيان وقال فيه أن تحشى الله كأنك تراه وقال في الحديث هذا جبريل قال أبو زرعة أراد أن تعلموا أن تسألوه

Metnin Tahlili:

Bu rivâyet **muhtasardır**. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.), ashâbından kendisine soru sormalarını istemektedir. Onlar, sormaktan çekinince bir adam gelmiş ve soru sormaya başlamıştır. Onun *imânın* ne olduğuna dair sorusuna önceki rivâyetlerdeki gibi cevap verilmiştir; şu kadar var ki, **yeniden dirilişe** ve **tümüyle kadere inanmak** şeklinde bir ziyâde olduğu bildirilmiştir.

Rivâyetin sonunda *kıyâmetin alâmetleri* cümlesinden olmak üzere yalın ayak, çıplak, sağır ve dilsiz insanların yeryüzünün idârecileri olmaları; deve çobanlarının yüksek binalar yapmaları zikredilmektedir.

Önceki Ebû Hureyre rivâyetinde *ihsân* tarif edilirken söylenen: “Allah’a, O’nu görüyormuş gibi ibâdet etmendür” cümlesi yerine burada: “Allah’tan, O’nu görüyormuş gibi korkmandür” denilmiştir.

Bu rivâyetin bitiminde ise râvîlerden Ebû Zur’a’dan, “Ona soru sormayı öğrenmenizi istedi” şeklinde bir ilâve vardır.

Değerlendirme:

Müellif bu rivâyeti kısaca vermiştir. Önemli bir fark, Hz. Peygamber’in kendisine soru sorulmasını istemesi, sahâbenin bundan çekinmesi ve bunun üzerine yabancı birinin gelip bazı sorular sormasıdır. Burada o kişinin sorduğu sorulardan sadece *imân* ile ilgili olana değinilmiş; bunun önceki rivâyetin benzeri olduğuna, şu kadar var ki, burada “**yeniden dirilişe** ve **kadere inanman**” şeklinde bir ziyâde bulunduğu dikkat çekilmiştir. Kuşkusuz bu ziyâde çok önemlidir. Çünkü Ebû Hureyre rivâyetlerinin genelinde özellikle kader ve hac konusunun olmayışı dikkat çekmektedir. Buradaki ziyâde ise, bu sahâbiden gelen bir rivâyetin de kader konusunu ihtivâ ettiğini ortaya koymaktadır ki bu durumda İbn Ömer-Ömer tarihiyle gelen rivâyetlerle aradaki önemli bir fark ortadan kalkmaktadır.

Genel itibarıyla isnâdı açısından bir problem gözükmeyen bu rivâyetin metninde yer alan bilgilerin **sahih** olduğunu söyleyebiliriz.

29 İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 212.

3. Ahmed b. Hanbel'in (v. 241) Müsned'i:

Ebû Hureyre rivâyetinin yer aldığı diğer bir eser İbn Hanbel'in (v. 241) *Müsned*'idir. Bu eserde bir tek Ebû Hureyre rivâyeti vardır ve isnâd olarak bununla ilgili bir sorun yoktur denilebilir. Bu rivâyet de daha önce İshak b. Râhûye'nin kitabından naklettiğimiz ve **kadere imân** ve **haccın** yer almadığı rivâyete benzemektedir ki bunun metni şöyledir:

Ebû Hureyre'den Gelen Rivâyet:

Müsned'de bulunan ve İbn Uleyye-Ebû Hayyân-Ebû Zur'a-Ebû Hureyre şeklindeki bir isnâdla gelen bu **Ebû Hureyre** rivâyeti³⁰ şu şekildedir:

قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يوما بارزا للناس فأتاه رجل فقال يا رسول الله ما الإيمان قال الإيمان أن تؤمن بالله وملائكته وكتبه ولفاته ورسوله وتؤمن بالبعث الآخر قال يا رسول الله ما الإسلام قال الإسلام أن تعبد الله لا تشرك به شيئا وتقيم الصلاة المكتوبة وتؤتي الزكاة المفروضة وتصوم رمضان قال يا رسول الله ما الإحسان قال أن تعبد الله كأنك تراه لأنك إن لا تراه لأنه يراك فقال يا رسول الله متى الساعة قال ما المسئول عنها بأعلم من السائل ولكن سأحدثك عن أشراطها إذا ولدت الأمة وما فذاك من أشراطها وإذا كانت العرة الحفاة الجفاة ورؤوس الناس فذاك من أشراطها وإذا تطاول رعاة البهيم في البيان فذلك من أشراطها في خمس لا يعلمهن الا الله ثم تلا رسول الله صلى الله عليه وسلم هذه الآية إن الله عنده علم الساعة وينزل الغيث ويعلم ما في الأرحام وما تدري نفس ماذا تكسب غدا وما تدري نفس بأي أرض تموت إن الله عليم خبير ثم أدبر الرجل فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ردوا علي الرجل فأخذوا ليردوه فلم يروا شيئا فقال هذا جبريل عليه السلام جاء ليعلم الناس دينهم

Metnin Tahlili:

Metin kısmında, gelen kişinin fizikî özelliklerinden bahsedilmeksizin doğrudan onun sorularından bahsedilmiştir. Sırasıyla *iman* (**kadere inanmak** yer almamış; **ba's** ve **likâ** ayrı iki maddede zikredilmiştir), *İslâm* (**haccetmek** yoktur), *ihsân*, *kıyâmetin zamanı* ve *alâmetleri* (3 alâmet: Câriyenin efendisini doğurması; insanların başına çıplak-yalınayak-kaba kişilerin geçmesi; deve çobanlarının uzun binalar yapması) hakkında bilgi verilmiştir. Bunun akabinde Hz. Peygamber'in bilinmeyen **beş gayba** (mugayyebât-ı hamse) atıfta bulunmasından ve Lokman sûresinin son âyetlerini tilâvet etmesinden söz edilir. Bunlardan sonra ise soru soran adam gider; Hz. Peygamber onun getirilmesini istediye de hiçbir şey bulunamaz. Peygamberimiz de gelen kişinin Cibrîl olduğunu haber verir.

Değerlendirme:

Bu rivâyetin **metninde** dikkat çekici özellik yine; *imân* esasları arasında **kadere imânın** ve *İslâm*'ın tarifinde **haccın** yer almamış olmasıdır. Diğer bir farklılık da şudur: *Müsned*'de bulunan Hz. Ömer rivâyetinde, *kıyâmetin alâmetleri*, önceki soruları soran kişi (Cibrîl) tarafından sorulmuş iken; buradaki Ebû Hureyre rivâyetine göre, soru olmadan Hz. Peygamber onları anlatmaya başlamıştır. Sıralanan bu şeylerin ise bizzat Hz. Peygamber tarafından Lokman sûresinin son âyetleriyle ve **beş gaybla** ilişkilendirilmesi dikkatimi-

30 Ahmed, *Müsned*, II, 426 (no: 9497).

zi çekmektedir. Biz, bu ilişkilendirmenin bizzat Hz. Peygamber tarafından yapılmış olmasını zaruri görmüyoruz. Bu da mümkün olmakla birlikte bunun râvîlerden biri tarafından yapılmış ve daha sonra ona isnâd edilmiş olması da muhtemeldir. Nitekim daha önceki bazı rivâyetlerde **beş gaybın** kim tarafından söylendiği açık değildi. Bu bilgi sonradan hata sonucu Hz. Peygamber'in sözüymüş gibi nakledilmiş de olabilir.

İsnâdıyla ilgili bir problem gözükmeyen bu rivâyetin metnine karşı ihtiyatlı olmamız gerektiği kanaatindeyiz. **Kader, hac, beş gayb** gibi hususlar konusundaki kapalılık dolayısı ile ihtiyat daha uygun bir davranıştır. Özellikle kader ve hac konularının ekser rivâyetlerde bulunması, buna karşılık burada bulunmaması bu rivâyetin bu kısmının **şâz** olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Öteki rivâyetlerle ortak yanlarının ise **sahih** kabul edilmesi gerekir diye düşünüyoruz.

IV. Umeyr b. Katâde el-Leysi'den Gelen Rivâyet:

Cibrîl Hadîsi izlenimi veren diğer bir rivâyet de sahâbî Umeyr b. Katâde el-Leysi'den gelmektedir. Ondan nakdedilen bu rivâyet, **İbn Sa'd'ın** (v. 230) *Tabakât* isimli eserinde bulunmaktadır.³¹ Fakat çok kısa olarak kaydedilen bu rivâyetin içeriği konusunda fazla bilgi verilmemiş, *İslâm* ve onun *şerâyiî* hakkında açıklama yapıldığı ifade edilmiştir. Bu rivâyetin isnâdı da sahîh gözükmektedir. Mezkur rivâyet şöyledir:

قال بينما أنا قاعد عند رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ جاء رجل فقال يا رسول الله ما الإسلام فأخبره بشرائه قال والحديث طويل

Metnin Tahlili:

Müellif, sahâbeden **Umeyr b. Katâde** el-Leysi'nin rivâyet ettiği bu hadîsi tam olarak vermemiş, Rasûlullah (s.a.)'e bir adamın gelip İslâm'ın ne olduğunu sorduğunu ifade ettikten sonra hadîsin uzun olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Biz bu rivâyetin Cibrîl Hadîsi'nin bir kısmı olabileceğini tahmin ediyoruz. Çünkü burada verilen kısımda sorulan soruya karşılık *İslâm'ın şerâyiî*inin haber verildiğinden söz edilmiştir ki genellikle *İslâm'ın şerâyiî* denilince Cibrîl Hadîsi akla gelmektedir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin kitaplarını ele alırken verdiğimiz ilk rivâyette de böyle geçmişti.³² Burada verilen bilgilerin çok kısa olması sebebiyle metinle ilgili fazla bir yorum yapma imkânımız yoktur.

Değerlendirme:

İbn Sa'd tarafından nakdedilen bu rivâyetin metni hakkında söylenebilecek fazla bir şey yoktur. Ancak müellif tarafından bu kısa rivâyetin uzun şekliyle de bilindiği, kullandığı ifadelerden anlaşılmaktadır. Netice olarak, isnâdı bulunmayan bu rivâyetin metni hakkında yorum yapacak ölçüde bilgi sahibi

31 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 456.

32 Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ebvat*, s. 45-46; Beyâzizâde, *el-Usûlu'l-münife li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s. 37-39.

değiliz. Yine de İbn Sa'd'ın, bu rivâyeti bildiğini ve delil olarak kullanılabileceğini ifade etmek istediğini söyleyebiliriz.

V. Âmir/Ebû Âmir/Ebû Mâlik'ten Gelen Rivâyet:

Sahâbeden Ebû Mâlik veya Ebû Âmir'den; yahut da tâbîünden Âmir'den geldiği bildirilen bir rivâyet, **İbn Hanbel'in** (v. 241) *Müsned*'inde yer almaktadır.³³ Burada ismin şüpheli olarak verildiğini görmekteyiz. Bu şekkin kimden kaynaklandığını ise bilemiyoruz. Bu rivâyet *Müsned*'de Ebû Âmir el-Eş'arî'den gelen rivâyetlerin bulunduğu kısımda bulunduğu için Ahmed b. Hanbel'in bu isimler arasından tercihini Ebû Âmir'den tarafa kullandığını söyleyebiliriz.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Cibrîl Hadîsinin nakledildiği bu tarik şöyledir:

ان النبي صلى الله عليه وسلم بينما هو جالس في مجلس فيه أصحابه جاءه جبريل عليه السلام في غير صورته يحسبه رجلا من المسلمين فسلم عليه فرد عليه السلام ثم وضع بريل يده على ركبتي النبي صلى الله عليه وسلم وقال له يا رسول الله ما الإسلام فقال ان تسلم وجهك لله وان تشهد ان لا اله الا الله وان محمدا عبده ورسوله وتقيم الصلاة وتؤتي الزكاة قال فإذا فعلت ذلك فقد أسلمت قال نعم ثم قال ما الإيمان قال ان تؤمن بالله واليوم الآخر والملائكة والكتاب والنبين والموت والحياة بعد الموت والجنة والنار والحساب والميزان والقدر كله غيره وشره قال فإذا فعلت ذلك فقد آمنت قال نعم ثم قال ما الإحسان يا رسول الله قال ان تعبد الله كأنك تراه لأنك ان كنت لا تراه فهو يراك قال فإذا فعلت ذلك فقد أحسنت قال نعم ونسمع رجوع رسول الله صلى الله عليه وسلم إليه ولا يرى الذي يكلمه ولا يسمع كلامه قال فمضى الساعة يا رسول الله فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم سبحان الله حس من الغيب لا يعلمها الا الله عز وجل إن الله عنده علم الساعة ويؤزل الغيث ويعلم ما في الأرحام وما تدري نفس ماذا تكسب غدا وما تدري نفس بأي أرض تموت إن الله عليم خبير فقال السائل يا رسول الله ان شئت حدثك بعلامتين تكونان قبلها فقال حدثني فقال إذا رأيت الأمة تلد رها ويطول أهل البينان بالبيان وعاد العالة الحفاة رؤوس الناس قال ومن أولئك يا رسول الله قال العريب قال ثم ولي فلما لم تر طريقه بعد قال سبحان الله ثلاثا هذا جبريل جاء ليعلم الناس دينهم والذي نفس محمد بيده ما جاءني قط الا وأنا أعرفه الا ان تكون هذه المرة

Metnin Tahlili:

Metnin baş tarafında önce, Hz. Peygamber ashâbı ile otururken Müslümanlardan bir adam sûretinde Cibrîl'in geldiği ifade edilmiştir. Bu kişi selam verip Hz. Peygamber'in dizlerine ellerini koymuş ve sırasıyla *İslâm*, *iman*, *ihsân* ve *kıyâmetin zamanı* hakkında sorular sormuştur. Bunların cevapları şöyle verilmiştir:

İslâm: Yüzünü Allah'a çevirmen, Allah'ın birliğine ve Muhammed'in (a.s.) onun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmen, namaz kılman, zekât vermendir. (Hac ve oruç yok)

İman: Allah'a, âhîret gününe, meleklere, Kitâb'a, peygamberlere, ölüme, ölümden sonraki hayata, cennete-cehenneme, hesâba, mîzâna, hayrıyla-şerriyle bir bütün halinde kadere inanmandır.

İhsân: Allah'a, O'nu görüyormuş gibi ibâdet etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmesen de O seni görmektedir.

Bu cevapların her birinin karşılığında soru soran kişi, bunların gereğini yerine getirdiğinde müslim/mümin/muhsin olup olmayacağını sormuş ve evet diye cevap almıştır.

Bunun akabinde râvî, Hz. Peygamber'in o kişiye cevabını duyduklarını, Rasûlullah'ın, kendisiyle konuşan kişiyi görmediğini ve sözünü duymadığını ifade etmiştir. Bundan sonra *kıyâmetin ne zaman olduğuna dair sorunun cevabı* gelmiştir: “*Subhânallah! Beş şey gaybdandır; onları Allah Azze ve Celle'den başkası bilemez. Kıyâmetin bilgisi O'nun katındadır. Yağmuru O indirir. Rahimlerde ne olduğunu O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.*”

Sonrasında, soru soran kişinin Hz. Peygamber'e, isterse *kıyâmetin iki alâmetini söyleyebileceğini* ifade etmesi üzerine, o da peki diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine şu üç alâmet sıralanmıştır: Cârîyenin efendisini doğurması, bina yapan kişilerin yüksek binalar yapması, fakir-yalınayak kimselerin insanların başlarına geçmesi. Bunların kimler olduğu Hz. Peygamber'e sorulunca o da: “**el-ureyb**” (‘arab’ kelimesinin tasğiri) demiştir.

Bu açıklamaların sonunda o kişinin dönüp gittiği, ancak onun gittiği yolu görmedikleri söylenmiştir. Hz. Peygamber ise üç defa subhânallah dedikten sonra, onun dinlerini öğretmek için gelen Cibrîl olduğunu, bu geliş hâric her gelişinde onu tanıdığını ama bu defa tanımadığını ifade etmiştir.

Değerlendirme:

Bu rivâyete göre, sorulan sorulardan *İslâm* ile ilgili olanın cevabında önceliklerden farklı olarak **oruç** ve **hac** zikredilmemiştir. Bu, önemli bir farktır. *İman* hakkında sorulan sorunun cevabı ise, önceki rivâyetlerin tümünde geçen bütün unsurları bünyesinde toplayacak şekilde geniştir. Burada inanılması gerekli hususlar şöyle sıralanmıştır: “*Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, Kitâb'a, peygamberlere, ölüme ve ölümden sonraki hayata, cennete-cehenneme, hesâba, mîzâna ve hayrıyla-şerriyle bir bütün olarak kadere inanmak.*” Bu rivâyette olup da daha önceliklerde rastlamadığımız bir bilgi de, *kıyâmetin ne zaman olduğunun* sorulmasından önce kaydedilen; Hz. Peygamber'in konuştuğu kişiyi görmediğine ve onun ne konuştuğunu da işitmediğine dair şeylerdir. Bu bilgiye önceki rivâyetlerin hiçbirinde rastlamamıştık. Bunu kimin ifade ettiğini ve bununla ne kastedildiğini de anlayabilmiş değiliz. *Kıyâmetin ne zaman olduğu* konusundaki sorunun cevabı, daha önce zikrettiğimiz Tayâlisî rivâyetine³⁴ benzese de biraz farklıdır. Yine önceliklerin aksine bu rivâyette bulunan diğer farklı bilgi de, soru soran kişinin Hz. Peygamber'e, isterse *kıyâmetin iki alâmetini söyleyebileceğine* dair teklifi ve Hz. Peygamber'in de buna hadi anlat şeklinde karşılık vermesidir. Oysa diğer rivâyetlerde, ne o kişinin böyle bir şey teklif ettiği, ne de **iki alâmet** şeklinde bir sınırlama yapıldığı hususu vardır. Üstelik söylenen alâmet sayısı da iki değil **üçtür**. Bize göre bu farklılıklar, rivâyetin râvîlerinden birinin karıştırması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu kişi muhtemelen Şehr b. Havşeb'dir.

34 Tayâlisî, *Müsned*, s. 5.

Rivâyetin son cümlesi de farklıdır. Buna göre Hz. Peygamber, üç defa subhânallah dedikten sonra, onun Cibrîl olduğunu söylemiş ve yemin ederek, bu gelişi hariç, her defasında onu tanıdığını belirtmiştir. Sadece bu son kısmın, daha önce zikrettiğimiz Ebû Hanîfe rivâyetinde mevcut olduğunu söyleyebiliriz.³⁵

Bu rivâyette yer alıp da başkalarında rastlamadığımız bu hususlar, isnâdda yer alan kişilerden birinin (Şehr b. Havşeb'in?) karıştırması ve kendisine rivâyet edileni iyi kavrayamaması sonucu ortaya çıkmış gibi görünmekte ve bu rivâyetin sıhhatini olumsuz yönde etkilemektedir. Bunun yanı sıra isnâdın sahâbî râvîsinin şek ile belirtilmesi de ayrı bir olumsuzluktur. Netice itibariyle kanaatimize göre bu rivâyet tek başına alındığında ihticâc edilmez bir durumdadır. Bu rivâyetteki farklı bilgilerin **şâz** olduğunu düşünüyoruz. Diğer rivâyetlerde de bulunan bilgilerin kabulü ise mümkündür. Diğerleriyle birlikte değerlendirildiğinde bunun **hasen li-ğayrihi** mertebesine yükselmesi düşünülebilir. İbn Hacer bu rivâyetin isnâdının **hasen** olduğunu söylerken³⁶ belki de bunu kastetmiş olabilir.

VI. İbn Abbas'tan Gelen Rivâyet:

İbn Hanbel'in (v. 241) *Müsned*'inde İbn Abbas'tan geldiğini düşündüğümüz bir rivâyet vardır.³⁷ Aslında burada verilen metnin herhangi bir isnâdı zikredilmemiştir. Ancak bu rivâyet Ebû'n-Nadr-Abdulhamîd-Şehr-İbn Abbas isnâdıyla nakledilen ve bizim konumuzla ilgili olmayan başka birçok rivâyetin hemen peşinden verildiği için buraya alınması uygun görülmüştür. Nitekim buradaki rivâyetin küçük bir kısmı, söz ettiğimiz bu isnâd ile *Müsned*'in başka bir yerinde yer almıştır.³⁸

وقال جلس رسول الله صلى الله عليه وسلم مجلسا له فاتاه جبريل عليه السلام والحاصل (فجلس؟) بين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم واضحا كفيه على ركبتي رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ثم يا رسول الله حدثني ما الإسلام قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الإسلام أن تسلم وجهك لله وتشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له وأن محمدا عبده ورسوله قال فإذا فعلت ذلك فاتنا مسلم قال إذا فعلت ذلك فقد أسلمت قال يا رسول الله فحدثني ما الإيمان قال الإيمان أن تؤمن بالله واليوم الآخر والملائكة والكتب والنبيين وتؤمن بالموت وبالحياة بعد الموت وتؤمن بالجنة والنار والحساب والميزان وتؤمن بالقدر كله حيره وشره قال فإذا فعلت ذلك فقد آمنت قال إذا فعلت ذلك فقد آمنت قال يا رسول الله فحدثني ما الإحسان قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الإحسان أن تعمل لله كأنك تراه فإنك إن لم تره فإنه يراك قال يا رسول الله فحدثني متى الساعة قال رسول الله صلى الله عليه وسلم سبحان الله في حش من الغيب لا يعلمهن إلا هو إن الله عنده علم الساعة ويترى الغيب ويعلم ما في الأرحام وما تدري نفس ماذا تكسب غدا وما تلدري نفس بأي أرض تموت إن الله عليم خبير ولكن إن شئت حللتك بما لم دون ذلك قال أجل يا رسول الله فحدثني قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا رأيت الأمة ولدت ربتها أو رما ورأيت أصحاب الشاء تطاولوا بالبيان ورأيت الحفاة الجياع العالة كانوا رؤوس الناس فذلك من معالم الساعة وأشرطها قال يا رسول الله ومن أصحاب الشاء والحفاة الجياع العالة قال العرب

35 Ebû Nuaym, *Müsnedu Ebi Hanife*, s. 151-153.

36 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 86.

37 Ahmed, *Müsned*, I, 319 (no: 2926).

38 Ahmed, *Müsned*, IV, 164 (no: 17169).

Metnin Tahlili:

Rivâyetin baş tarafında öncelikle, Hz. Peygamber'in oturduğu bir sırada huzuruna Cibrîl'in geldiği ve ellerini onun dizlerine koyduğu ifade edilmiştir. Akabinde sırasıyla Cibrîl'in sorduğu *İslâm*, *iman*, *ihsân* ve *kıyâmetin zamanı* ile ilgili sorulara Rasûlullah'ın verdiği cevaplar şöyle belirtilmektedir:

İslâm: Yüzünü Allah'a çevirmen, Allah'tan başka ilah olmadığına, O'nun tek olduğuna ve ortağı bulunmadığına; yine Muhammed'in O'nun kulu ve Rasûlü olduğuna şehâdet etmendir. (Bunları yaptığında *Müslim* olduğu söylenmiştir. Namaz, oruç, hacc ve zekât yok.)

İman: Allah'a, âhîret gününe, meleklerle, Kitaba, Peygamberlere, ölüme ve ölümden sonraki hayata, cennete, cehenneme, hesaba, mîzâna, hayırla-şerriyle tamamıyla kadere inanmandır. (Bunları yerine getirdiğinde *mümin* olduğu söylenmiştir.)

İhsân: Allah için O'nu görüyormuş gibi amel etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmesen de, O seni görmektedir.

Kıyâmetin zamanı: Subhânallah! Bunun bilgisi sadece Allah'ın bildiği beş gayba dahildir. (Daha sonra Lokman sûresinin son âyetini okuyor.) Fakat istersen bunun dışında sana onun alâmetlerini söyleyeyim. (Tamam söyle deniliyor.) Cârîyenin efendisini doğurduğunu gördüğünde; sürü sahiplerinin yüksek binalar yaptığını gördüğünde; yalınayak-aç ve fakirlerin insanların idârecileri olduğunu gördüğünde, işte bunlar kıyâmetin alâmet ve şartlarındandır.

En son kısımda Hz. Peygamber'e, sürü sahiplerinin, yalın ayaklıların, aç insanların ve çıplakların kimler olduğu sorulduğunda, onların **Araplar** olduğu ifade edilmiştir.

Değerlendirme:

İbn Abbas'tan nakdedilen Cibrîl Hadîsi'nin bu tarikinin **isnâdının mual-lel** olduğu dikkatimizi çekmektedir. **Metin** kısmına gelince; gelen kişinin Cibrîl olduğu çoğu rivâyette son kısımda söylenirken, bu rivâyette başta söylenmiş, sonda söylenmemiştir. Dikkat çekici diğer bir nokta, gelen kişinin ellerini Hz. Peygamber'in dizlerine koyduğunun ifade edilmesidir. En entere-san kısım ise *İslâm*'ın tarifi sadedinde sadece iki şehâdetin söylenmesi ve bu-nun *Müslim* olmak için yeterli görülmesidir. Ayrıca *iman* ile ilgili kısım da çok uzundur. Bu iki kısmın tariflerinde râvîlerin etkisinin olduğu açıkça gö-rülmektedir. Muhtemelen râvîlerden biri veya bir kaçı (Abdulhamid veya Şehr-'den her ikisi de olabilir) ilk kısmın (*İslâm*) devamını getirmeyi unutmuş, *iman* ile ilgili olarak da, âhîrete iman kapsamına giren ölüm, cennet-cehen-nem, mizan, hesap gibi bir çok konuyu ayrı ayrı zikretmiştir. Bu da tarifin genişlemesi sonucunu doğurmuştur. Bu rivâyette ilgili üzerinde durulması icap eden önemli bir nokta da, *kıyâmetin alâmetleri* sadedinde sayılan üç hususun söylenmesinin bizzat Rasûlullah tarafından teklif ve bunların **beş gayb** kap-samında olduğunun yine onun tarafından ifade edilmesidir. Bu kısımlarda da râvî etkilerinin ön plana çıktığını düşünüyoruz. Alâmetlerin neler olduğunu

söylemeyi Hz. Peygamber'in teklif etmesine dair cümle diğer rivâyetlerle çelişmektedir. Ayrıca kıyâmete dair bilginin **beş gaybla** ilgisinin Rasûlullah tarafından değil de, râvîler tarafından kurulması yüksek ihtimaldir. Nitekim şimdiye kadar gördüğümüz rivâyetlerin az bir kısmı hariç pek çok tarikte bu bilgi ya yoktur, ya da bu cümlelerin kim tarafından söylendiği açık değildir. Rivâyetin en sonunda, sürü sahiplerinin, yalın ayaklıların vs. Araplar olduğuna dair bilgi de, çoğu rivâyette mevcut olmayıp, sadece Âmir/Ebû Âmir/Ebû Mâlik şeklinde sahâbî râvîsi şek ile verilen rivâyette tasğir ile (el-Ureyb) bulunmaktadı ve ihtiyatla karşılanması gereken bir ilave gibi gözükmektedir.

Sonuç itibariyle gerek isnâdında yer alan zayıf râvîler, gerekse metnin ilgili dikkat çektiğimiz pek çok husus sebebiyle bu rivâyet, müstakil olarak **ih ticâca elveri şsizdir** veya en azından, ihtiyatla karşılanması gereken bilgiler içermektedir diyebiliriz. Diğer rivâyetlerle örtüşen bilgiler ise **sahih** kabul edilebilir.³⁹

VII. İbn Mes'ûd'dan Gelen Rivâyet

İbn Mes'ûd'dan gelen ve **Ebû Hanîfe**'nin (v. 150) *Müsne'd*'inde yer alan rivâyet, isnâdındaki kopukluk sebebiyle munkatıdır.⁴⁰ Bu rivâyetin metni ise şu şekildedir:

عن عبد الله بن مسعود قال جاء جبريل إلى النبي صلى الله عليه وسلم في صورة شاب ولم يعرفه أحد من الأصحاب عليه ثياب يباح فقال السلام عليك يا رسول الله فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم و عليك السلام فقال يا رسول الله أدنو فقال أدن حتى جلس إلى النبي صلى الله عليه وسلم فأسند ركبتي ووضع كفي فخذه فقال يا رسول الله ما الإيمان بالله ومنكته وكتبه ورسله والقدر خيره وشره قال صدقت فعجبنا لقوله صدقت كأنه يدري ثم قال يا رسول الله صلى الله عليه وسلم فما شرائع الإسلام قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إقام الصلوة إيتاء الزكوة وصوم رمضان وغسل الجنابة قال صدقت فعجبنا لقوله صدقت كأنه يدري ثم قال فما الإحسان قال أن تعمل الله كأنك تراه فإن لم تكن تراه فإنه يراك قال صدقت لمعتي قيام الساعة قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما المسؤول عنها بأعلم من السائل لفتى فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم علي بالرجل فطلبنا فلم نر له أثرًا فقال السائل جبريل عليه السلام جاءكم ليعلمكم معالم دينكم

Metnin Tahlili:

Hız. Peygamber (s.a.)'in yanına gelen adamın *imân*, *İslâm*'ın *şerâyii*, *ihsân* ve *kiyâmetin zamanı* hakkında sorular sorduğu bu rivâyete göre bunların cevabı şöyle verilmiştir:

İman: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve hayır ve şerriyle kadere inanmaktır. (Âhîret gününe iman yok)

İslâm'ın şerâyii: Namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve cünüplükten temizlenmektir. (İki şehâdet cümlesi ve hacc yok)

İhsân: Allah'ı görüyormuş gibi O'nun için amel etmektir. Sen O'nu görmesen de O seni görmektedir.

39 Şuayb el-Arnaût da bu hadisin hasen, isnâdın ise zayıf olduğunu belirtir. Bkz. *Müsne'du'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, XXVIII, 403.

40 Ebû Hanîfe, *Müsne'du'l-İmâm A'zâm*, s. 17-18, (Tarih yok, Aliyyü'l-Kârî şerhiyle beraber).

Kıyâmetin zamanı: Soru sorulan, sorandan daha bilgili değildir.

Bu cevaptan sonra adam gitmiş, Hz. Peygamber onun getirilmesini istemiş fakat ondan hiçbir iz bulamamışlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber de, o adamın kendilerine dinlerinin esaslarını öğretmek üzere gelen Cibrîl olduğunu söylemiştir.

Değerlendirme:

Metin olarak bu rivâyetin daha öncekilerle çok önemli bir farkı olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte **âhirete iman, şehâdet cümleleri** ve **hac-cetme** konularının bulunmamış olması dikkat çekicidir. Netice olarak, isn-âdının kopukluğu nedeniyle bununla tek başına istidlâl etmemek uygundur. Bununla birlikte bu rivâyette yer alan ortak bilgilerin kabul edilmesi ve diğerleriyle bir arada düşünülerek zayıflıktan **hasen li-ğayrihi** derecesine yükselmesi mümkündür.

VIII. Câbir b. Zeyd'den Gelen Rivâyet:

Cibrîl Hadîsi, erken dönem eserlerinden Rebî' b. Habîb'in (v. 175 veya 180) *Müsned*'inde de yer almaktadır.⁴¹ **Câbir b. Zeyd**'den isnâdsız olarak gelen bu rivâyetin metni şu şekildedir:

قال جابر بن زيد بينما رسول الله صلى الله عليه وسلم جالس مع أصحابه إذ أتاه آت حسن الوجه طيب الرائحة فقال أدتو منك يا رسول الله قال نعم فلنا فقال له ما الإيمان فقال له عليه السلام أن تؤمن بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر والقدر خيره وشره أنه من الله قال صدقت قال وما الإسلام يا رسول الله قال إقام الصلاة وإيتاء الزكاة وصيام شهر رمضان والإخصال من الجباة وحج البيت من استطاع إليه سبيلا قال صدقت ثم تغيب فإذا هو جبريل عليه السلام

Metnin Tahlili:

Câbir b. Zeyd'in naklettiği bu rivâyet kısadır ve burada yalnızca *imân* ve *İslâm* hakkında soru sorulmuştur. Bu sorulara verilen cevaplar şöyledir:

İman: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe ve hayır ve şerriyle kaderin Allah'tan olduğuna inanmaktır.

İslâm: Namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan ayının orucunu tutmak, cünüplükten temizlenmek, gücü yeten kimse için Beyt'i hacetmek.

En sonunda, o kişinin kaybolduğu ve meğer onun Cibrîl olduğu ifade edilmiştir.

Bu rivayete Ebû Nuaym'ın tahrir ettiği *Müsnedu Ebî Hanîfe*'de tam olarak rastlayamadık; sadece bir yerde muhtasar bir şekilde İbn Mes'ûd'dan naklen, Hz. Peygamber'le beraberlerken genç birisinin geldiğine değinilir ve bu rivâyetin Yahyâ'nın hadisi gibi olduğu söylenir. Buradaki metin şöyledir:

عن أبي حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عبدالله بن مسعود قال كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم نلت يوم قعود إذ أتت شاب حسن التامة حسن الوجه حسن الثياب طيب الريح فنكر مثل حديث يحيى في الإيمان رواه نوح بن أبي مريم عن أبي حنيفة وقال (Bkz. Ebû Nuaym, *Müsnedu Ebî Hanîfe*, s. 80). Ebû Nuaym'ın buradaki rivâyetin sonunda dikkat çektiği Nûh b. Ebî Meryem'in Ebû Hanîfe'den olan rivâyetine ulaşamadık.

41 Rebî' b. Habîb, *Müsned*, s. 295 (Beyrût, 1415).

Değerlendirme:

Rebî b. Habîb'in kitabında yer verdiği ve sahâbî râvîsi kaydedilmediği için **mürsel** olan Cibrîl hadîsinin bu tariki, metin olarak muhtasar görünmektedir. Gelen kişinin kayboluşu ve onun Cibrîl olduğuna dair ifadenin Hz. Peygamber'e mi, yoksa râvîye mi ait olduğu açıklanmamıştır. Metin kısmında kısaca belirtilen *imân* ve *İslâm* ile ilgili hususlar Ebû Hanîfe'nin eserlerindeki anlatımlarla neredeyse aynıdır. Sonuç itibarıyla, isnâd olarak mürsel olan bu rivâyetin, mutasıl rivâyetleri destek amacıyla kullanılabileceği kanaatindeyiz.

IX. Sahâbî Râvîsi Belli Olmayan Rivâyet:

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'a (157-224) ait *Kitâbu'l-îmân*'da Cibrîl Hadîsi olduğunu zannettiğimiz bir hadîse atıf vardır.⁴² Şöyle ki; bu eserin bir yerinde müellifin şu değerlendirmelerine rastlamaktayız:

...وهذا هو الموضع الذي غلط فيه من ذهب إلى أن الإيمان بالقول لا سمعوا تسمية الله إياهم مؤمنين ، أوجبوا لهم الإيمان كله بكماله كما غلطوا في تأويل حديث النبي صلى الله عليه وسلم حين سئل عن الإيمان ما هو؟ فقال: أن تؤمن بالله وكذا وكذا...

Anlaşılan odur ki, bu ifadeleriyle Ebû Ubeyd, *imanın* dil ile ikrardan ibaret olduğunu savunan bir grubu aşırılıkla itham ettiği gibi; *İslâm* ile *imanın* birbirinden tamamen farklı iki şey olduğunu savunan diğer bir grubu da Hz. Peygamber'in hadîsini yanlış tevîl etmekle itham etmektedir. Burada eserin muhakkiki Nâsiruddîn Elbânî şu dipnotu düşmüştür:⁴³

يشير إلى حديث جبريل المخارج في الصحيحين من حديث أبي هريرة وعند مسلم من حديث ابن عمر عن عمر. وانظر الحديث (١١٩) من كتاب الإيمان لابن أبي شيبة.

Değerlendirme:

Muhakkikin yukarıdaki ifâdelerinden, Ebû Ubeyd'in atıfta bulunduğu rivâyetin Cibrîl Hadîsi olması ihtimali ağırlık kazanmaktadır.

Müellif burada, metin olarak rivâyetin sadece bir bölümünü kullanmış, herhangi bir isnâd da vermemiştir. Anlaşılan Ebû Ubeyd bu rivâyeti bilmekte ve sened ve metin olarak ihticâca elverişli bulmaktadır. Çünkü onun, bilmediği veya problemli gördüğü bir rivâyetle ihticâc ettiğini düşünmek doğru değildir. Bu durum belki bize, Ebû Hanîfe dönemi gibi, Ebû Ubeyd'in yaşadığı dönemde de genel itibarıyla Cibrîl Hadîsi'nin delil olarak kullanılacak derecede bilindiği ve sıhhati konusunda bir şüphenin duyulmadığı konusunda bir fikir verebilir.

42 Ebu Ubeyd, *Kitâbu'l-îmân ve meâlimihî ve sünenihî ve's-tikmâlihî ve derecâtih*, s. 12 (Beyrût, 1403/1983, thk. Nâsiruddîn el-Elbânî).

43 Bkz. Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-îmân*, s. 12.

Sonuç

Böylece, toplam 8 ayrı müellifin kitabında yer alan Cibrîl Hadîsi ile ilgili 24 rivâyeti görmüş olduk ve kısa da olsa tahlillerde bulunmaya çalıştık. Bura-ya kadar ele aldığımız konuyu özetlemek gerekirse, ulaştığımız sonuçları şöylece sıralayabiliriz:

1. İncelediğimiz dönem içerisinde Cibrîl Hadîsi sahâbeden Hz. Ömer, İbn Ömer, Ebû Hureyre, Ebû Zerr, İbn Abbas, İbn Mes'ûd, Umeyr b. Katâde, Câbir b. Zeyd ve Âmir/Ebû Âmir/Ebû Mâlik (isminde şek vardır) olmak üzere toplam **9 kişiden** rivâyet edilmektedir. Bazı rivâyetler Hz. Ömer ve İbn Ömer'den birlikte gelirken, bazıları sadece İbn Ömer'den gelmektedir. Yine bir kısmı Ebû Hureyre ve Ebû Zerr'den birlikte, bir kısmı hatta çoğu ise Ebû Hureyre'den bize ulaşmaktadır.

2. **Hz. Ömer** ve **İbn Ömer**'den birlikte gelen toplam **beş** rivâyet mevcuttur. Bunlar Tayâlisî (bir adet), İbn Ebî Şeybe (bir adet) ve Ahmed b. Hanbel'in (üç adet) eserlerinde yer almaktadır.

3. **İbn Ömer**'den **sekiz** rivâyet gelir ve bunlar Ebû Hanife (iki adet), İbn Ebî Şeybe (iki adet) ve İbn Hanbel'in (dört adet) eserlerinde yer alır.

4. **Ebû Hureyre** ve **Ebû Zerr**'den birlikte gelen **tek** rivâyet vardır. Sadece Ebû Hureyre'den gelen ise **beş** rivâyet mevcuttur. Birlikte gelen tek rivâyet İshâk b. Râhûye'nin *Müsned* adlı eserindedir. Diğer beş tarik ise İbn Ebî Şeybe (iki adet), İshâk b. Râhûye (iki adet) ve İbn Hanbel (bir adet) isimli müelliflerin kitaplarında bulunmaktadır.

5. **Umeyr b. Katâde, İbn Abbas, İbn Mes'ûd, Câbir b. Zeyd** ve **Âmir/Ebû Âmir/Ebû Mâlik** şeklinde isminde şek bulunan sahâbilerden gelen **birer adet** rivâyet mevcuttur.

6. Bir rivâyetin ise sahâbî râvisi ve isnâdı belli değildir ki bu rivâyet Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın kitabında bulunmaktadır. Bunun metni muhtasardır ve buradaki ifadelerden, müellifin bu rivâyetin uzun şeklini bildiği ve ihticâca elverişli bulduğu anlaşılmaktadır.

7. Ele aldığımız 24 rivâyetten 11 tanesi muhtasar veya kısadır. Geri kalan 13 tanesi olayı uzunca anlatmaktadır. Rivâyetlerin en dikkat çekici yönlerinden birisi **kader** meselesini içerip içermemesi noktasıdır. **İbn Ömer** ve **Hz. Ömer**'den gelen rivâyetlerin tamamında kadere iman konusu yer almaktadır. **Ebû Hureyre**'den ise toplam 6 adet rivâyet vardır. Bunların bir tanesi **Ebû Hureyre-Ebû Zer** şeklinde birlikte nakledilmektedir. Bu rivâyetlerden İshâk b. Râhûye'nin kitabında yer alan 4 tanesinde kadere iman mevzuu yok iken, Ebû Hureyre-Ebû Zerr rivâyeti de dâhil 2 tanesinde mevcuttur. Kadere imanı içermeyen rivâyetlerde **hacc** konusu da bulunmamaktadır. Bu da râvîlerin eksik nakletmiş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bize göre kader ve haccı içeren tarikler **mahfûz**, içermeyenler ise **şâz**dır.

8. Bütünü göz önüne alındığında, mütevâtir bir metinden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Ancak bütün rivâyetler, ihtiva ettikleri ortak noktalar (bir meleğin insan suretinde gelip Hz. Peygamber'e bazı sorular sorması, bunlara cevaplar verilmesi vs.) itibarıyla **mânen mütevâtir** kabul edilmelidir.

Böyle bir olayın vâki olduğu konusunda herhangi bir şüpheye mahal olmaması gerektiği kanaatindeyiz. Bununla birlikte, metinler arasında mana ile rivâyetin bir sonucu olarak gördüğümüz bazı farklılıklar da vardır. Konuyla ilgili rivâyetlerin **bir kısmı sahih**, diğer **bir kısmı ise zayıftır**. Sahih olmayanlar dışındaki isnâdı veya metni illetli olan rivâyetler, her ne kadar tek başlarına istidlâle uygun olmasa da bir bütün halinde düşünülünce bunlar birbirlerini destekleyip en azından **hasen li-ğayrihi** mertebesine çıkabilirler. Netice olarak bunlar hakkında da, ortak bilgilerin kabul edilip, diğerlerinin tevakkufla karşılanması uygundur denilebilir.

Zikrettiğimiz rivâyetler metin olarak genel itibariyle birbirine oldukça benzemektedir. Bununla birlikte bazılarında râvîlerin etkisi sonucu bir takım farklılıklar ortaya çıkmıştır. Ya ihtisâr düşüncesiyle; ya da bilerek veya bilmeyerek bir takım hususların bazı rivâyetlerde yer almadığını görüyoruz. Yine râvî etkilerinin bir sonucu olarak mesela sorulan soruların (*İslâm-imân-ihsân* v.b.) sırasında değiştikler ve takdim-tehirler bulunmaktadır.

Bu rivâyetleri verdikten sonra şimdi, gelen kişiyle ilgili bir takım fizikî tavsifler ve ayrıntı sayılabilecek (selam vermesi, yaklaşmak için izin istemesi, ellerini dizlerine koyması, cevaplardan sonra Hz. Peygamber'i tasdik etmesi gibi) bilgiler dışında, bütün rivâyetlerin ortak sayabileceğimiz yerlerini vermek ve *İslâm-imân-ihsân-kıyâmetin zamanı* ve *alâmetleri* konularıyla ilgili bir metin ortaya koymak istiyoruz:

İslâm: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun Peygamberi olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, haccetmek, cünüplükten temizlenmek. (bazı rivâyetlerde hiç yoktur.)

İman: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe (cennet-cehennem, mîzân, hesap... vs.), kadere inanmak (bazı Ebû Hureyre rivâyetleri hariç).⁴⁴

İhsân: Allah'ı görüyormuş gibi kullukta bulunmaktır. Her ne kadar sen O'nu görmesen de, O seni görmektedir.

Kıyâmetin zamanı: Bu konuda soru sorulan kişi, sorandan daha bilgili değildir. Kıyâmetle ilgili bilgi sadece Allah'a aittir.

Kıyâmetin alâmetleri: Cârîyenin efendisini doğurması, yalın ayaklı-çıplak kimselerin insanların başına geçmesi, deve çobanlarının yüksek binalar yapması. (Kıyâmetin alâmetleri konusu birçok rivâyette ise hiç yer almamaktadır.)

44 'Kadere iman' konusu, her ne kadar rivâyetlerin genelinde bulunsa ve inanılacak şeyler arasında sıralansa da bu konunun, insanın hürriyetini elinden alan ve ondan her türlü sorumluluğu kaldıran **Cebr** anlayışıyla ilgisini kurmak doğru olmasa gerektir. Burada bahsedilen kader, insanın kendi irâdesi olmaksızın başına gelen ve önlenmesine hiçbir şekilde gücünün yetmediği olaylarla ilgili olmalıdır. Aksi takdirde, sürekli aklını kullanması konusunda uyarılan ve sorumlulukları hatırlatılan insanoğlu, elinden bir şeyler gelen konularda 'alın yazısı' şeklinde bir Cebr anlayışına sahip olur, böyle bir bahaneye sığınırsa tamamen Kur'an'a aykırı hareket etmiş olacaktır.